

Branko Marušič

RAZVOJ POLITIČNEGA ŽIVLJENJA GORIŠKIH SLOVENCEV
OD UVEDBE USTAVNEGA ŽIVLJENJA DO PRVEGA
POLITIČNEGA RAZKOLA

(Nadaljevanje)

Poglabljanje slovenske politične miselnosti

Čitalnice so gotovo najbolj neposredno utrjevale slovensko politično miselnost, prodirale so s svojim delom najgloblje med ljudstvo in je njih delo postalo pomembno tedaj, ko se je prvotno delovno področje razširilo na posamezne politične akcije. Pri tem bi bili uspehi mnogo večji, če bi se začel proces nekakšne politizacije čitalnic širiti povsod istočasno in enakomerno. Ob koncu stoletja pa bi lahko čitalnice izgubile tudi tak prizvok, saj so bili v državi postavljeni pogoji za ustanavljanje društev, ki bi lahko bila izrazito politična. Politično miselnost pa utrjuje tudi tisk. Spočetka so kot edine »Novice«, kjer se javlja z Goriškega več dopisnikov (A. Marušič, Josip Furlani-Trnogorski, dr. Josip Tonkli, Valentin Luznik itd.); leta 1863 dobijo Slovenci svoj prvi pravi politični list »Naprej«, v katerem se oglašajo tudi Goričani, a že sredi istega leta dobijo le-ti glasilo »Umni gospodar«, ki je sicer namenjeno kmetijski stroki, a urednik objavlja tudi članke in vesti s politično vsebino. Posebno mesto pripade celovškemu »Slovincu«, ki začne izhajati z letom 1865, dopolnjuje pisanje »Novic« in zbira okoli sebe tudi poseben krog dopisnikov iz Goriške, med katerimi se zlasti odlikuje takratni kobariški kaplan Andrej Žnidarčič (1835—1913).

Potem ko »Slovenec« preneha, prevzame nekako njegovo idejno in dopisniško dediščino mariborski »Slovenski narod«, a tedaj izhaja že drugo leto tednik »Domovina« pod uredništvom Andreja Marušiča. Afirmaciji slovenstva pa služi tudi deželni zbor, v katerem so začetni koraki zelo plašni, kar je seveda odvisno od sestave slovenskih poslanskih sedežev v deželnem zboru. Že na začetku ustavnega življenja se tudi na Goriškem pojavljajo nosilci narodnostnega prebujanja, bodisi da je njegova vloga le trenutnega pomena, bodisi da se pričenjajo takrat pripravljati na bodoče naloge.

Večkrat je bil že omenjen katehet na nižji gimnaziji v Gorici, Andrej Marušič; poleg dopisništva se udelejštuje v goriški čitalnici, prevaja zapisnike zasedanj goriškega deželnega zbora v slovenščino, od leta 1863 do 1865 ureja (in nekaj zadnjih številk tudi izdaja) mesečnik »Umni gospodar«. Posebej velja omeniti Marušičevo »Domovino«, ki izhaja tri

leta (1867 do 1869), ter je pisana v duhu Bleiweisovih »Novic«. Zaradi svojih konservativnih političnih koncepcij, ki jih označujejo vdanost vladi, nasprotovanje vsaki radikalnejši politični zahtevi in akciji, bogaboječa poslušnost, konservativnost na področju kulturnoprosvetnega dela, zadovoljevanje z majhnimi koncesijami, je Marušič bil eden izmed vodilnih goriških staroslovencev. Ob Marušiču je treba omeniti Andreja Winklerja, prvega predsednika goriške čitalnice, deželnega poslanca in odbornika, ki si sicer velika prizadeva za enakopravno rabo slovenskega jezika. V goriškem deželnem zboru uporablja slovenski jezik sporadično, tako kot drugi poslanci. Winkler je bil deželni uradnik v Gorici, nato okrajni predstojnik v Krminu, potem v Tolminu, zato se njegove zahteve vselej sukajo v mejah, ki jih določajo splošni državni ali pa deželni zakoni. Ob sporih, ki se kasneje vnamejo med Slovenci na Goriškem, stoji tesno na Marušičevi strani. Če ostajamo pri deželnih poslancih, moramo vsekakor nadaljevati z Antonom Černetom, ki je bil kot državni poslanec skupaj s kranjskim Tomanom deležen priznanj vse slovenske javnosti za svoje nastope v državnem zboru. Goriško zastopa v državnem zboru od 1861 do 1873, a se zlasti kasneje niti kot deželni niti kot državni poslanec ne pridruži vselej akcijam svojih poslanskih tovarišev. Prav zato, ker je premalo zahteval za Slovence, ga časniki kritizirajo. Take kritike označuje svojevrsten dogodek, ko je bil Černe 14. aprila 1872 poklican pred ljudsko sodbo, pred zbor volivcev, ki so mu očitali, da je odpadnik in, da služi koristim Italijanov. Deset let popreje je Černe dobival drugačne zaupnice svojih volivcev in slovenske javnosti.¹⁴⁶ Drugi deželni poslanci kot Fabiani, Polley, Pagliaruzzi zaradi svojega skromnega deleža pri delu deželnega zbora dajejo vse premalo indikacij za določene ocene. Deželni in državni poslanec Anton Gorjup se le v deželnem zboru pokaže naklonjen Slovincem, vendar so vse njegove akcije bolj posledica zavesti lojalnega goriškega deželana, Avstrijca. Dr. Anton Žigon, posestnik iz Brd, pa se šele ob drugem sklicu deželnega zbora pokaže zavednega Slovenca.

Poleg imenovanih deželnih poslancev, ki si prizadevajo z različnih pozicij, ali pa so celo indiferentni pri reševanju različnih vprašanj, ki naj bi služila splošnim koristim Slovencev, se pojavljajo še drugi in drugačni predstavniki goriških Slovencev. Z letom 1862 postaja vse bolj znano ime tolminskega odvetnika dr. Karla Lavriča, ki se je politično udeleževal že v letu 1848, ko je zagovarjal volitve v frankfurtski parlament in videl jasno bodočnost Slovencev v naslonitvi na veliko Nemčijo. Lavrič je čez poldrugo desetletje svoje poglede predruščil. V Tolminu, kjer nadvse uspešno deluje v čitalnici, dobi priznanje kot edini, »kter je imena pravega domoljuba v resnici vreden«.¹⁴⁷ Toda ne le v čitalniških govorih, kjer Lavrič navdušuje poslušalstvo za slovenstvo, za učenje slovenskega jezika, poudarja potrebo po polni predanosti boju za uveljavljanje jezikovnih in narodnostnih pravic, vendar bolj z idejnih kot praktičnih stališč, poskuša se tudi v časopisju. V Levstikovem »Napreju«

¹⁴⁶ A. Gabršček, Goriški Slovenci. Narodne, kulturne, politične in gospodarske črte. I, Ljubljana 1932, str. 181—182.

¹⁴⁷ F. Oblak, n. d., str. 8—9.

izide njegov obsežni članek »Misli o narodnosti«, ¹⁴⁸ v katerem najbrže izraža Levstikovo lastno misel, da je ideja narodnosti pozitivno plodna; Levstik se v »Napreju« kaže kot kulturni nacionalist brez šovinističnih primesi. ¹⁴⁹ Lavriču je narodnost »visoka, rodovitna, životvorna misel kakor svoboda, vera in druge«. Lavrič je poudarjal, da se je treba prav tako kot za vero, žrtvovati tudi za narodnost, vsaka mlačnost škoduje; poudaril je vezi Slovencev z južnimi Slovani, kot zastarelo je zavrnil idejo o združenju vseh južnih Slovanov v en sam narod z enim skupnim jezikom; mladini je treba dati dobre vzglede; »varujmo se prihodnjega očitanja, da se nismo prejeli ugodne prilike, zgodovina je neizprosna, neusmiljena borba«; pri vsem tem pa je osnova svoboda, kjer te ni, ni uspehov. Za rast in razvoj ideje narodnosti so mu glavni temelji: slovenska zavednost, svoboda in njene liberalne naprave, deželni zbori, ki naj bi za narod skrbeli in ga vodili, ljudske šole ter narodno petje.

Ob to liberalno in predvsem kulturno reševanje slovenskega narodnostnega obstoja, ki preveva vse začetno Lavričevo javno delovanje, pa postavlja mladi goriški odvetniški kandidat dr. Josip Tonkli skoraj ob istem času reševanje le slovenskega jezika (beseda v goriški čitalnici 12. julija 1863) kot osnovno ter vidi v slovenskih županih, slovenskih učiteljih in slovenskih dušnih pastirjih stebre, »na katerih se valovje nepostavnega poptujčevanja gotovo razbije«. ¹⁵⁰ Dr. Tonkli je bil ustanovitelj slovenske čitalnice v Gorici ter se je prav kmalu uveljavil v čitalnici in goriški kmetijski družbi. Po smrti poslanca deželnega zbora dr. Volčiča ga je tisk predlagal kot kandidata pri nadomestnih volitvah. ¹⁵¹ Na volitvah 24. avgusta 1863 v Tolminu je bil kot kandidat Tolmincev postavljen dr. Lavrič, vendar niti eden niti drugi nista uspela, izvoljen je bil kobariški trgovec in posestnik Izidor Pagliaruzzi. ¹⁵² Dr. Tonkli je kasneje postal odvetnik v Kanalu, kjer se mu ni posrečila namera, da spremeni »Leseverein« v slovensko čitalnico; njegov prihod v Kanal je vzbujal upanje, da bo »podpihnil žareč plamen, kateri prešine vse naše rojake, da spoznajo, da so častitega rodu slovenskega in materni njih jezik slovenski«. ¹⁵³ Tonkli se je kmalu naselil v Gorici (1867) in je bilo njegovo poslanstvo v Kanalu drugačno od tistega, ki si ga je Lavrič zadal s tem, da se je jeseni leta 1863 preselil v Ajdovščino, k čemer ga je pobudilo spoznanje, da po uspešnem buditeljskem delu v Tolminu, nadaljuje to delo v Ajdovščini, »kjer bi se dalo še marsikaj za slovenski narod storiti«. ¹⁵⁴

Lavrič in Tonkli, ki sta si kasneje postala nekakšna tekmeča za vodilno mesto mladoslovenskega tabora na Goriškem, sta si bila zelo različna po svojih izvirnih pobudah kulturnega in političnega prebujenja Slovencev. Lavrič je bil demokrat v polnem zagonu dela in nalog, ki si

¹⁴⁸ Naprej, 31—34; 17., 21., 24., 28. 4. 1863; 123, 127—128, 131, 135.

¹⁴⁹ I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina. II, Ljubljana 1956, str. 402.

¹⁵⁰ N, 33, 19. 8. 1863, 265.

¹⁵¹ N, 25, 24. 6. 1863, 198; Naprej, 51, 26. 6. 1863.

¹⁵² N, 36, 9. 9. 1863, 293; Naprej, 72, 8. 8. 1863.

¹⁵³ N, 3, 17. 1. 1863, 25.

¹⁵⁴ Oblak, n. d., str. 14.

jih je zadajal tako pri ustanavljanju čitalnic in njihovem delovanju, v taborskem gibanju in zlasti mnogo kasneje v društvu »Soča« in njenem glasilu z istim imenom. Čeprav so mnogi njegovi govori izveneli premalo konkretno, je bilo njegovo posvečanje narodnemu prebujenju pristno, zanj je žrtvoval svoje osebno življenje. Dr. Tonkli je ostajal vselej v mejah poprečnega slovenskega politika tistega časa, ki je znal uveljavljati lastno osebnost, taktizirati in ostajati vselej slovenski prvak, tudi tedaj, ko je spremenil politične barve.

Lavriču in Tonkliju, ki sta nekaka voditelja liberalneje usmerjenih, se pridružijo osebnosti, ki odigravajo vsak zase pomembno vlogo. Na prvem mestu je treba omeniti Ernesta Klavžarja (1841—1920), deželnega uradnika v Gorici, solkanskega župana Matijo Doljaka (1822—1875), privatnega uradnika v Gorici Viktorja Dolenca (1841—1887); sem bi prišteli še nekatere župane in uradnike. Na posebnem mestu omenimo Andreja Žnidarčiča, ki je od leta 1861 dalje služboval kot kaplan v Srpenici in nato v Kobarižu, od 1868 pa je bil vikar na tolminskih Pečinah.¹⁵⁵ Žnidarčič je bil zelo marljiv sodelavec celovškega »Slovenca«, bil je prvi, ki je postavljajal pred slovensko javnost reševanje problema Beneških Slovencev, v svojih člankih je posegal v reševanje notranjeavstrijske politike in bil med prvimi na Goriškem, ki se je izrekel za združenje Slovencev v eno politično upravno enoto. Ob njem bi lahko imenovali že omenjenega Filipa Jakoba Kaffola (1820—1864); bil je poslanec prvega zasedanja goriškega deželnega zbora. O njem je tajnik tolminske čitalnice Luznik zapisal: »Ves gori za dom. — Le škoda, da ni trdnega zdravja; škoda in greh pa tudi, da je tak bister talent od mnogih tako pozabljen, in da se takemu možu odloči gorjanske pečine za njegovo prebivanje. O pravica, pravica! zakaj pustiš, da s tabo barantajo?«¹⁵⁶ Kaffol je bil prvi Slovenec, ki se je v deželnem zboru v Gorici potegoval za enakopravnost slovenskega jezika.

Tak je bil sestav najvidnejših predstavnikov slovenske politike na Goriškem. Bil je heterogen; uveljavljanje slovenske miselnosti si je zamislil na razne načine, od uveljavljanja Slovencev v okviru dežele pa vse do misli o edinosti Slovencev in njihovi povezavi z Jugoslovani. Prav zato se uveljavljanje slovenske politične miselnosti gradi ob trenju pogledov posameznikov ali skupin tako na cilje, ki naj bi jih doseglo kot tudi na izbiro sredstev.

Andrej Marušič je zastopal Bleiweisovo linijo, zato je razumljivo, da se je upiral vsakim drugačnim pobudam. Tako je v pismu Bleiweisu 7. julija 1865 pisal: »S 'taktom' Slovenčevim nismo tukaj nič zadovoljni,«¹⁵⁷ in zavzel negativno stališče do vsake pobude mladih.¹⁵⁸ Taka stališča so čez poldrugo leto povzročila polemične dvoboje, ki jih je

¹⁵⁵ B. Marušič, Andrej Žnidarčič (1835—1913). *Jadranski koledar* 1965, str. 193—198.

¹⁵⁶ Oblak, n. d., str. 5.

¹⁵⁷ NUK v Ljubljani, rokopisni oddelek, MS 876 III 11.

¹⁵⁸ D. Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba. »Bleiweisov zbornik«, Ljubljana 1909, str. 195.

Marušič s svojo »Domovino« vodil s »Slovincem«. Marušič se je Bleiweisu pridružil že leta 1864 v zvezi s pripravami za izdajanje nemškega lista, ki bi zastopal koristi Slovencev. Za Slovence bi bile po Marušičevem mnenju »Novice« dovolj dobre še deset do petnajst let, zato vidi večjo potrebo po nemškem listu.¹⁵⁹ V prvem razdobju po uvedbi ustavnega življenja so to le prvi in rekli bi zelo redki poskusi poseganja goriških Slovencev v vodstvena vprašanja osrednje slovenske politike. Če pa do takih poskusov prihaja, so to le ponavljanje splošno veljavnih principov zahtev slovenskega narodnostnega razvoja oziroma nekatera nekonkretna stališča. Marušičev odgovor na program, ki so ga postavili vodilni slovenski politiki na sestanku v Mariboru 25. septembra 1865 in ki se imenuje »mariborski program«, je prvo pomembnejše stališče, ki je prišlo z Goriškega ter se dotika splošne slovenske politike. Program je skušal reševati zedinjenje slovenskih dežel v okviru zgodovinske notranjeavstrijske deželne skupine. Obnovile naj bi se stare dežele, tako bi Kranjska dobila vsa svoja nekdanja ozemlja, med njimi tudi nekatere dele Goriške. Marušič je ob taki vesti zapisal: »Da si ravno je to samo na sebi pravično, bi nam goriškim Slovincem vendar po volji ne bilo, ko bi se nam imenovani deli Krasa odtrgali, ker bi potem ostali primorski Slovenci oslabei in se ne mogli poitalijančevanju vstavljati. Na mejah nam je posebno treba močnim biti.«¹⁶⁰ V naslednji številki je »Umni gospodar« prinesel krajši članek »Misli goriških Slovencev o slovenskem programu«, kjer je zapisano med drugim: »Ker je namreč na politiško združenje vseh Slovencev misliti, greh(!), in, če ni drugači, kot da ostanemo, kakor smo: ne zmanjšujte nam goriške grofije, da ob meji preveč ne oslabimo.« Sicer je bila že od nekdaj želja, da bi prišla kranjska Vipavska dolina v cerkvenih in političnih ozirih pod Goriško, kar se menda tudi na neko zgodovinsko pravo opira. Goriški Slovenci bodo svojo narodnost ohranili le, če se bodo lahko upirali potujčevanju, kar bo uspešno le takrat, »ako nas bo po številu več, kot naših sosedov v grofiji, in ako bomo imeli med seboj prvotno-čvrste elemente, kakor so Kraševci in Ipavci, da bomo mogli — vperti s hrbtom v Nanos — italijanizmu ob Soči veleči: Dovolj! Ustavi se! Do tu, in ne dalje!«¹⁶¹ Marušič se je zaradi zmanjšanja števila Slovencev v bodoči deželi Primorski, zaradi njih vključitve h Kranjski, izrekel proti programu. Sicer pa ni na sestanku v Mariboru sodeloval noben Goričan, niti ni bilo Tržačanov.¹⁶²

Bistvena vprašanja slovenske politike se rešujejo potem v letu 1866, ki je z vojno tega leta pomemben mejnik tudi za goriške Slovence, saj so postali po sklenitvi premirja in z ustalitvijo državne meje neposredni mejaši italijanske kraljevine. Bogata priča za reakcije goriških Slovencev je »Slovenec«, kjer sodeluje s svojimi dopisi in članki kobariški kaplan Žnidarčič, ki mu ni pri srcu le bodočnost njegovih goriških rojakov, marveč sega tudi v bližnjo Slovensko Benečijo, kjer ugotavlja neki dopis

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ UG, 10, 15. 10. 1865, 84.

¹⁶¹ UG, 11, 16. 11. 1865, 90—91; S, 91, 25. 11. 1865, 364.

¹⁶² D. Lončar, n. o. m., str. 179.

v »Slovincu«, da se le težko najdejo bolj zanemarjeni Slovenci, ki jih ne pozablja le vlada, temveč tudi njihovi bratje Slovenci.¹⁶³

Pod naslovom »Benečani pa federalizem« je Žnidarčič objavil članek, v katerem je poudaril, da straši nemška hegemonija ne le Slovane, marveč tudi v svojo narodnost zaljubljene Italijane; boje se dualizma in so za federalizem.¹⁶⁴ Misli proti nemški hegemoniji ter zahtevo po zadostitvi enakopravnih pravic slovenskemu narodu izražajo tudi drugi članki. »Nam Slovincem na laški meji mora posebno mar·biti, da se izkažemo in da napredujemo«, piše dopisnik iz Rihemberka.¹⁶⁵ V poletnih dneh, v juniju 1866, ko je Avstrijo napadla tudi Italija, izraža tisk močna protiitalijanska stališča. Tako piše dopisnik iz Gorice o razmerah v mestu v zvezi s protivladnimi stališči goriškega občinskega tajnika, italijanskega liberalca Favettija: »Koliko je zlasti med Furlani in Italijani žgubljenih sinov matere Slave! Tu so lepi nasledki one birokratične politike, ki je z vsemi pripomočki Slovence zatirala in potujčevala! Pravi zastopniki avstrijskih dežel še zmiraj niso tega spregledali, ali pa jim kratkovidneži, optimisti in oslabei birokrati še zmirej državi pogubne razmere tukajšnjih krajev zakrivajo. Preslepi ljudje, da še sedaj tega ne previdijo, da je neobhodno treba narodne napade z narodnim orožjem odbijati. Vse zmage na suhem in mokrem nič ne pomagajo, zastonj so tekli potoki krvi, ako se bodo slovenske pokrajine tudi z naprejem po starem kopitu italijančile! Prestreženo Favettovo pismo nam vendar naravnost pove, kam da poitalijančenci merijo; to si je Favetti za največjo slavo in zaslugo štel, da je skozi 14 let Gorico sistematično potujčeval, in žali Bog — ker ga je vlada sama podpirala, svoje naklepe le preveč dognal. Tisti pa se zelo motijo, ki mislijo, da bo sedaj bolje, ko so Favettija odpeljali. V novo izvoljenem mestnem odboru sede sami taki možje, katerim je on prvi malik, ali so jim pa njegova načela (razun izdajstva) božje zapovedi. Mestni župan zatira ravno tako slovenščino ali iz principa ali pa iz apatije proti slovenskemu jeziku, ktere ga le besedice ne zna.«¹⁶⁶

Kljub zmagam avstrijskega orožja v Italiji je ves potek vojne leta 1866 odločila Prusija. Avstrija se je umikala z italijanskega ozemlja in 18. julija je zadnji avstrijski vojaški oddelek prekoračil reko Tagliamento v Furlaniji. Italijani so nameravali prekoračiti Sočo, toda zaradi premirja na severnem bojišču je prišlo do prenehanja sovražnosti tudi na jugu. Dne 12. avgusta 1866 je bilo v Krminu sklenjeno premirje, ki mu je sledil podpis miru v Parizu 3. oktobra 1866.¹⁶⁷ Tak vojaški položaj, ko je Goriški pretela nevarnost italijanske zasedbe, je prinesel vznemirjenje. Še preden je bila sklenjena usoda avstrijske Benečije po diplomatski poti, je dopis iz Gorice v »Novicah« pisal: Da smo se Benečije iznebili, ni v tem oziru

¹⁶³ S, 36, 17. 5. 1865, 143.

¹⁶⁴ S, 19, 7. 3. 1866, 73—74.

¹⁶⁵ S, 62, 4. 8. 1866, 247.

¹⁶⁶ S, 60, 28. 7. 1866, 241.

¹⁶⁷ M. Portelli, La campagna del 1866 nel Friuli goriziano. Studi Goriziani, XXXIX/1965, str. 73—128; G. B. Falzari, L'armistizio di Cormons del 1866. Studi Goriziani, XXI/1957, str. 21—37.

nikaka nesreča; laške agitacije tudi pri nas bode iz tega in družih vzrokov konec, vse drugo dosežemo s poštenim delovanjem med mejami postav po naravnem razvijanju slovenske narodnosti. Njega veličanstvu pa naj doni od zvestih zahodnih Slovencev v znamenje hvaležnosti prisrčen: Živio!¹⁶⁸ Toda s tem se še ni končala nejasna usoda bodoče ureditve zahodnih področij slovenskega narodnostnega ozemlja. V članku »Prošnja« v »Slovincu« je pisec dokazoval potrebo, da se italijanske aspiracije do teh ozemelj z dokazi ovržejo; če pa Italijani to zahtevajo, je zasluga vlade, saj Slovanov v teh deželah ni videla. Pisec je prosil za narodnostno statistiko Goriške.¹⁶⁹ Proti italijanskim aspiracijam so protestirale tudi »Novice«: »Po takem pa stegajo Lahi svoje roke po slovenskih krajih, ki na Goriškem leže unkraj Soče. Al tega po nobeni ceni nočejo goriški Slovenci, in mi Slovenci vsi protestujemo zoper tak pohod ter z Vodnikom vprašamo Talijane:

Drava čigava je?
Soča čigava je?
Ju bomo varvali,
Kdo ju če pit'!¹⁷⁰

Nejasnost položaja je tudi na Goriškem dajala vrsto pobud za razmišljanje o bodočnosti. Z Goriškega je pisal »Slovenec«, da se goriški Slovenci »ne bomo nikoli hotli ločiti od svojih slovenskih in slovanskih bratov v Avstriji. Italijanska vlada bi bila naš pogin.¹⁷¹ Podobno se izraža dopisnik s Tolminskega.¹⁷² Dopisnik »blizu Soče« je pisal v »Slovincu« o pričakovanju, da bo 30.000 Slovencev iz videmske nadškofije po končani vojni priključenih h goriškim, toda sliši se celo, da bi Italijani želeli del Goriške priključiti v svojo državo, proti čemer »povzdiguemo mi Slovenci svoj protest in prosimo presvitlega cesarja, naj nas in svojo dežavo varuje te velike nesreče.¹⁷³ V Kanalu so branili most na Soči pred verjetnim vdorom italijanskih čet z desnega brega Soče, kot vsi drugi so imeli tudi »občinsko stražo«. Pisec tega poročila je končal: »Le tega Bog ne daj, da bi nas Goričanov kaj prišlo Talijanom v pest! Kaj radi bi pomagali, da bi se še tistih 30.000 Slovencev, ki sirote v Videmski škofiji životarijo, pridružilo nam Goričanom. Kaj bi bilo, ako bi se prošnje za to napravljalje, naj se pri pomirjevanju to oskerbi in zgodi?¹⁷⁴

Ob teh vznemirljivih vesteh se je oglasil po vsej verjetnosti Andrej Marušič. Napisal je dva članka »Kje naj bo prihodnja meja med Avstrijo in Italijo? Soča ali Taljament?« in »O prihodnji uravnavi slovenskih dežel«, ki nosita različno datacijo, izšla sta pa istočasno. V prvem se je pisec izrekel proti bodoči meji na Taljamentu, kajti s tem bi prišlo v državo veliko število Italijanov, a ni večjih nasprotnikov države, kot so

¹⁶⁸ N, 28, 11. 7. 1866, 225.

¹⁶⁹ S, 65, 15. 8. 1866, 257—258.

¹⁷⁰ N, 32, 8. 8. 1866, 259.

¹⁷¹ S, 47, 13. 6. 1866, 187—188.

¹⁷² S, 58, 21. 7. 1866, 231—232.

¹⁷³ S, 64, 11. 8. 1866, 256.

¹⁷⁴ S, 66, 18. 8. 1866, 263.

ti Italijani. Zavzema se zato, da bi Italiji dali čim več Italijanov. Ob alternativni, ali naj bo meja na Soči, ali na Tagliamentu, se je odločil za Sočo in predlagal mejo po narodnostni črti, ki bi šla od morja do železniškega mosta pri Gorici v vznožju slovenskih Goriških Brd do Nadiže pri Čedadu, s tem bi prišlo v Avstrijo tudi nekaj far v Beneški Sloveniji. Od soškega mosta navzgor pa ne more biti meja, ker bi s tem Gorica izgubila zvezo s Koroško.¹⁷⁵ Drugi članek pa pod geslom pospeševanja slovenstva govori o projektu, da bi vlada združila slovenske dežele in sicer Primorsko s Kranjskim v eno deželo z enim skupnim deželnim zborom. Izrekel se je za tako rešitev, a bal se je reakcije Italijanov, ki najbrže ne bi privolili v združenje s Kranjsko, goriški Slovenci ne bi želeli biti ločeni od Kranjske. Člankar je omenil govorice, da bo demarkacijska črta postala državna meja, s tem bi dobila Goriška poleg 30.000 beneških Slovencev enako število Italijanov, s čimer bi se ravnovesje sil v deželnem zboru še bolj obrnilo Italijanom v korist.¹⁷⁶ Uredništvo »Novic« je dalo k temu članku obsežen pripis, v katerem pravi, da bo mejo proti Italiji bolj kot zid in trdnjava varoval slovenski narod, ko se bo zavedal, da z obrambo svoje zemlje brani tudi svoje pravice in narodnost, »zastran enega načela so vsi slovenski domorodci ene misli, namreč da je neobhodno potreba združiti vse Slovence v eno politično in upravno skupino«. Seveda se pri tem postavlja vprašanje, po kateri poti in kako je uresničevanje notranjeavstrijske skupine še mogoče.

Marušič je tudi v novih razmerah leta 1866 odklanjal vsako cepitev Goriške, da se ne bi zmanjšalo število slovenskega prebivalstva, prav tako pa je odklanjal morebitno priključitev ozemelj na zahodu, naseljenih z Italijani oziroma Furlani. Soča je lahko meja med Italijo in Avstrijo le do Soče pri Gorici, da bi pa bil celotni desni breg reke v Italiji, odklanja, saj še ceste na Koroško ne bi več imela, pri tem pa je pozabil na slovensko prebivalstvo na desnem bregu Soče, da ne vključimo sèm še Beneških Slovencev, za katerih usodo Marušič ni imel pravega posluha. Dober mesec dni po objavi teh člankov je Marušič sodeloval na sestanku slovenskih politikov o priliki občnega zbora »Slovenske matice«, 26. in 27. septembra 1866 v Ljubljani. Sestanek naj bi prinesel nove pobude slovenskim politikom v položaju, ki ga je v Avstriji sprožila nesrečna vojna s Prusijo in Italijo. Poleg Marušiča so se sestanka udeležili z Goriškega še Černe, dr. Lavrič in dr. Tonkli. Marušič je kasneje izzvan objavil poročilo o poteku tega sestanka in svoje vedenje na njem, nekak program, ki naj bi ga pozneje sestavili na podlagi razprav tega sestanka, pa ni bil — kot kaže — sestavljen. V zvezi z razpravo na drugem dnevu sestanka, naj bi se Kranjska združila s Primorsko, je Marušič izjavil, da Italijani ne bi prišli na predvideni skupni deželni zbor v Ljubljano. Tudi kasneje pri zahtevah o »zedinjeni Sloveniji« je imel Marušič pomisleke zaradi prisotnosti Italijanov.¹⁷⁷

¹⁷⁵ N, 34, 22. 8. 1866, 270.

¹⁷⁶ N, 34, 22. 8. 1866, 271.

¹⁷⁷ B. Marušič, »Domovina« (1867—1869). Kronika, XIII/1965, zv. 2, str. 57-58.

Drugačna stališča je zagovarjal v »Slovincu« Žnidarčič; oglasil se je kot pisec članka v vrsti doneskov, ki jih je list objavljajal pod naslovom »Naš program po vojni«. Zagovarjal je idejo »ilirskega kraljevstva«, ki naj bi se mu pridružila še južna Štajerska; vprašuje, zakaj nima Štajerska za vsako narodnost svojega deželnega zbora. Središče nove dežele naj bi bilo v Ljubljani.¹⁷⁸ V isti seriji člankov je svoje misli razodel v dveh nadaljevanjih tudi dr. Lavrič. Lavrič je manj konkreten: »Prestana nevarnost je morala vsakemu oči odpreti in prepričati vlado in ljudstvo, da tako ne more več ostati, kakor je bilo. Italijanska meja je prav blizu, in če je bil italijanski vpliv še poprej mogočen, močnejši bo zdaj, ker naše vlade tam več ni, da bi se mu upirala. Temu vplivu moramo mi Slovenci zdaj nasproti stavljati našo narodnost, slovensko omikano narodnost, da se borili bodemo z enakim orožjem! Tako se bodo tudi v Istriji, v Dalmaciji Slovani ubranili krivičnemu zahtevanju le s pomočja narodne omike. Naš poklic je tu na južno-zahodni meji visoko povzdigniti Slovanstva zastavo... Precej po spoznanju nam je možko in pogumno izkoreniniti, kar je napačnega in zastarelega, in djansko vpeljati kaj novega in boljšega. To je zmirom in povsod težko in trudljivo, zatoorej nam ima biti mir čas velikega dela in truda... Nekterim se je staro preveč prikupilo. Starih čeravno ne več primernih, celo škodljivih postav, naredb in naprav nočejo odpraviti.« Lavrič je kot pogoje za ureditev novo nastalega stanja poudarjal predvsem svobodo kot prvi pogoj pravega napredka (»svoboda je zmirom živi napredek moške dejavnosti«), drugi pogoj pa mu je bila sloga in sprava avstrijskih narodov. Geslo naj bo: »Reforma, prava oživljajoča reforma!«¹⁷⁹ Vse do sklenitve miru med Avstrijo in Italijo je ostalo še vedno nejasno vprašanje o bodoči pripadnosti Goriške. Tako je kobariški župan Anton Uršič ob obisku vojvode Albrehta v Kobaridu prosil, »naj bi pri vredbi novih mejnikov ne padla naša dežela k Benečiji, naj bi nova meja šla po Soči, kakor Talijani govorijo, ker naše ljudstvo ne želi družega, kakor pri Avstriji vedno ostati.«¹⁸⁰ V članku »Listi iz Kobarida« se je Žnidarčič z zgodovinskimi primeri zavzemal za primerna stališča Avstrije do Goriške, da je ne bi državna meja razkosala. Članek je končal z odstavkom: »Avstrija mora poslednjič vedeti, da je dolžna goriški grofiji samooblastnost nazaj dati, tako je tudi ona ne more več braniti zoper premogočne Talijane, kakor je Napoleonu III. nazaj dala Benecijo v letošnji vojski. Potem si bo goriška grofija poiskala družega branitelja po svoji volji.«¹⁸¹ Verjetno je isti Žnidarčič avtor nepodpisanega dopisa »od Soče«; zavzema se za to, »da se konečno znebimo takega nepovoljnega, nenaravnega in nepostavnega položaja ali stanja; želimo, da se nam v tej nameri že tolikokrat brez uspeha obljubljena narodna ravnopravnost popolnoma podeli, in slednjič da se z našimi enokrvnimi brati na Savi in na Dravi v politično skupino zedinimo«. Dopisnik upa, da je zaradi nove državne meje ter zaradi razpada nemške zveze prenehala uporaba italijanskega in nem-

¹⁷⁸ S, 77, 26. 9. 1866 307.

¹⁷⁹ S, 82, 84; 13., 20. 10. 1866; 329, 337.

¹⁸⁰ S, 79, 3. 10. 1866, 316—317.

¹⁸¹ S, 80, 6. 10. 1866, 319—320.

škega jezika na Primorskem. Je proti dualizmu, zavzema se za zvezo avstrijskih narodov »na trdni podlagi narodne in politične ravnopravnosti in se imenuje federalizem«.¹⁸²

Prav na dan 7. oktobra, ko je izšel dekret italijanskega kralja o plebiscitu na Beneškem, je bil datiran »na Goriškem« članek »Slovenska skupina«, ki je skušal prav v zadnjih trenutkih reševati Beneške Slovence: »Razbiti so trdi okovi nemškega ‚bunda‘, ki so nas kakor nepreskakljivo zidovje delili od naših zapadnjih in izhodnjih bratov. Ali ravno sedaj, ko bi nas imela tota razveza čem bolje v eno poveče telo zediniti, preti nam nevarnost precejšnje število Slovencev za vedno večje čase zgubiti. To število so beneški Slovenci... Zadnji čas, preimenitni čas nam trka na duri priteči svojim rojakom v pomoč, ter jih skusiti rešiti pogubne nesreče. Pod talijanskim žezlom so za nas na vse času zgubljeni.« Poziva goriške deželne poslance, naj nekaj ukrenejo, naj gredo z drugimi poslanci slovenskih pokrajin k cesarju. Predlaga narodnostno mejo v južnem toku Soče, s čimer bi ostalo le malo Italijanov v Avstriji, dobili bi pa s tem Beneške Slovence. Drugi del članka zagovarja zedinjenje Slovencev in postavlja kot *conditio sine qua non*: »Zedinjenje Slovenije«. Ko govori o enem deželnem zboru, gre dalje in vidi kraljevino ali kronovino Slovenijo kot »*regnum socium*« ali avtonomno vojvodino v zvezi s Hrvati in Srbi. Članek končuje z napotki in konstatacijami, ki so bile v naslednjih letih vodilo pri reševanju enakopravnega položaja Slovencev na Primorskem: »Slovenske dežele meje zdaj proti italijanskemu kraljestvu, in naša vlada, ako hoče imeti trden, živ jez proti njemu, mora gledati na vsaki način, da se narod slovenski in ž njim njegovo domovje ojači in okrepi, to pa inace ni mogoče nego, da se vsi deli splošne naše domovine v eno telo zedinijo. Avstrija! poslušaj svete svojih zvestih podložnikov, okoristi se ž njimi, ker inace bi znal za kako leto na temelju narodnega prava zopet segati po tvojih in naših zemljah primorskih naš sosed na zapadu.«¹⁸³ J. Puntar je zapisal, da je članek napisal takratni goriški profesor Maks Pleteršnik.¹⁸⁴

Razmejitve z Italijo je tudi v letu 1867 vznemirjala Goričane. V »Domovini« je pisal dopis iz Brd: »Ljudje čenčajo, da utegnejo laško mejo preložiti na Sočo, mislimo pa, da so to le prazni marnji, in da jih menda le tisti med ljudi trosijo, kateri želijo, da bi tista brezbožna stran-ka, ktera zdaj na Laškem zvonec nosi, po naših Brdih kdaj gospodovala.«¹⁸⁵ Kasneje se je oglasil Žnidarčič, ki je v članku »Našim poslan-cem« predlagal razmejitveno črto med Italijo in Avstrijo, ki naj bi potekala od morja, na reko Avšo, od tod na Ter in na Nadižo, do mosta na poti Čedad—Špeter Slovenov, od tu dalje naj bi reka Nadiža ostala v Avstriji, meja pa bi vodila po hribovju, ki ločuje reko Sočo in Nadižo od Tera in Rezije, do Kanina. Po gorah med Čedadom in Sočo bivajo samo Slovenci kakor ob Soči in če pridejo ti Slovenci pod Italijo, bodo

¹⁸² S, 81, 10. 10. 1866, 327.

¹⁸³ S, 86, 27. 10. 1866, 345—346.

¹⁸⁴ Dokumenti slovenske politične miselnosti po vojski 1. 1866. Slovenec, št. 75, 31. 3. 1935.

¹⁸⁵ D, 14, 5. 4. 1867, 59.

najhujši Italijani. Ti bi znali vplivati tudi na razmere v Soški dolini in jo pripraviti za Italijo, zato je treba namesto meje, ki gre blizu Soče, napraviti novo, s katero bi se vsi Beneški Slovenci vključili v Avstrijo. Ti Slovenci so sicer glasovali za Italijo, vendar so glasovali pod pritiskom, bili so zapeljani in tudi prisiljeni, zdaj pa jih je sram. Beneškim Slovincem bi bilo prav, ko bi se zopet pridružili Avstriji.¹⁸⁶

Leto 1866 je prineslo oživitev načrta o združenju vseh Slovencev, o »zedinjedni Sloveniji«, a istočasno je ta zamisel doživela prvi svoj udarec z odcepitvijo Beneških Slovencev, ki so se plebiscitno le z enim nasprotnim glasom proti 3687 (kolikor je bilo glasov v prid Italiji v vseh s slovenskim prebivalstvom naslednjih občinah),¹⁸⁷ izrekli za Italijo. Neposredno sosedstvo z Italijo je sprva po zatišju kot posledica vojne leta 1866 prineslo obuditev protidržavnih izpadov Italijanov. Slovenci skušajo z javnimi izpovedmi lojalnosti do Avstrije naglašati svoj veliki pomen kot braniteljev državnih interesov nasproti protiavstrijsko razpoloženemu delu avstrijskih Italijanov. Začetek leta 1867 prične Andrej Marušič izdajati tedenik »Domovino«, s tem se je začela polarizacija v vrstah Slovencev; ta razdvojitve je bila najprej komaj vidna, potem pa je dobivala vedno večje oblike.

»Domovina« prvi slovenski politični list na Goriškem

Uredniške izkušnje si je Marušič pridobil že z mesečnikom »Umni gospodar«. Zaradi objavljanja političnih vesti je naletel na nasprotovanje italijanskih članov goriške kmetijske družbe, ki je list izdajala, zato je dopisnik v »Novicah« predlagal uredniku: »Jaz na mestu vredni-kovem bi še za časa »Um. Gosp.« kmetijski družbi odtegnil, in na samo-stalne noge postavil, se ve, da s potrebnimi premembami.«¹⁸⁸

Po prenehanju Marušičevega mesečnika so goriški Slovenci ostali brez lista. 7. januarja 1866 je začel učitelj Ivan Piano izdajati v Trstu štiri-najstdnevnik »Ilirski Primorjan«. List pa ni bil na Goriškem zelo raz-širjen, saj je »Slovenec« pozival, naj Goričani z dopisi in naročanjem podpirajo list.¹⁸⁹ Malo kasneje je dopisnik iz Kobarida (verjetno Andrej Žnidarčič) priporočal vladi, naj podpira narodno zavest primorskih Slo-vencev, da naj jim slovenske šole in urade pa tudi slovenski list, »ki bi v njegovem imenu govoril z narodom. Pač zares, zakaj bi ne izhajal v Terstu kak vladni časnik v slovenskem jeziku?«¹⁹⁰

Andrej Marušič je svojo namero, da začne izdajati slovenski časnik, objavil v »Novicah«; prva številka naj bi izšla že decembra 1866; program lista pa naj bi bili: »ljudstvo slovensko zlasti zahodno, primorsko s po-

¹⁸⁶ D, 28, 12. 7. 1867, 115—116.

¹⁸⁷ B. Marušič, Stoletnica plebiscita v Beneški Sloveniji. Goriška srečanja, št. 4, 1966, str. 37.

¹⁸⁸ N, 29, 19. 7. 1865, 233—234; po »Novicah« daje isti nasvet dopis v »Slovincu«, 56, 26. 7. 1865, 223.

¹⁸⁹ S, 25, 28. 3. 1866, 98.

¹⁹⁰ S, 50, 23. 6. 1866, 199.

močjo vsakršnega poduka na višo stopnjo omike povzdigovati, duševno in materialno blagostanje njegovo pospeševati in — bodisi naravnost, ali po ovinkih, take misli, tacega duha vdihovati mu, da bode vedelo in čutilo ter veselilo se, da ima v Avstrii domovino slovensko.«¹⁹¹

Marušič je svojo zamisel začel uresničevati šele z začetkom leta 1867. 5. januarja je izšla »Domovina«, ki je izhajala tri polna leta, njena zadnja številka je izšla 31. decembra 1869. Prva številka lista, ki je nosila podnaslov »List posebno za primorske deželne, pa tudi sploh slovenske zadeve«, je v uvodniku pojasnila program. Prva naloga lista naj bo: »Zavednost tedaj slovensko in avstrijsko v naših ljudeh buditi in v ta namen narpopred domačo inteligencijo disciplinirati, in po njej na ljudstvo delati.« Duša listu naj bi bila zaježitev potujčevanja, list naj bi obravnaval različne deželne in občinske zadeve, objavljal naj bi zgodovinske prispevke, različne zanimivosti, domače in tuje; v listu naj bi našli mesto tudi doneski iz književnosti. List ne bo izzival sporov z Italijani, pač pa ga bo preveval skozi in skozi duh sprave in prijaznosti. Načela uredništva so: »Suum cuique; kar je meni prav, je prav tudi tebi; česar sebi ne želiš, tudi družim ne delaj.« List je namenjen preprostim ljudem pa tudi izobraženim.¹⁹²

V prvem letu izhajanja je list previdno presojal slovenske politične razmere ter se v splošna slovenska vprašanja ni vtikal, zanimala so ga predvsem domača, lokalna, in si je od vsega začetka prizadeval, da bi bil »glaven, občen organ na Primorskem«; namenjen naj bi bil tudi Slovencem v Istri. Slovenska javnost je list pozdravila, ker je v njem videla pomemben branik na zahodni meji slovenskega ozemlja. Pa naj si je imela »Domovina« biti osrednji list na Primorskem, je treba vsekakor dodati, da je v začetku leta 1867 pričel v Trstu izhajati »Primorec«, nadaljevanje »Ilirskega Primorjana«.

Marušičevo načelo »suum cuique« je naletelo že prav kmalu na odmeve, ki jih kažejo dopisi iz Goriške v celovškem »Slovencu«. Marušič je namreč v svoji »Domovini« razpošiljal naročnikom program goriškega nemškega lista »Görzer Wochenblatt«, ki je pričel izhajati kmalu za »Domovino«. Dopisi so Marušiču očitali, da nima posluha za slovenske zadeve, posredno so leteli očitki na njegovo dobrikanje avstrijakantskim krogom, oglasili so se glasovi, ki so menili, da je list vladni (»neštempljan«). Marušič ni molčal, izjavil je, da ni med njegovim listom in nemškim goriškim tednikom nobene zveze. V članku »Čast je oblast (Obramba)« je pojasnjeval, da je program nemškega lista razpošiljal zaradi navad lepega vedenja, na očitek, zakaj ni list kolekovan, ni odgovoril. Polemika je kasneje dobila umirjen ton in je prenehala; v tem letu je le še »Zukunft« očitala listu, da je vladen. Polemiki s celovškim »Slovencem« se je pridružil tudi »Görzer Wochenblatt«, ki je zagovarjal urednika »Domovine« in pisal: »Mi sicer mislimo nemško, čutimo nemško, ne bomo nikomur

¹⁹¹ N, 48, 28. 11. 1866, 391.

¹⁹² B. Marušič, »Domovina« (1867—1869). Kronika, XIII 1965, Zv. 2 in 3, str. 48—64, 127—139; kjer ni posebej navedeno, so podatki za to poglavje vzeti iz tega članka.

zamerili, če je drugačnih misli. Le takrat bomo se narodnostnim zahtevam zoperstavili, ko bo načelo enakopravnosti... prekršeno.¹⁹³ Dopisniki v »Slovencu« so o listu pisali, da je eksponent nemštva na Goriškem.

V času, ko je »Domovina« pričela izhajati, so bile tudi na Goriškem priprave za volitve novega deželnega zbora, ki naj bi se v vseh kurijah opravile na koncu januarja in v začetku februarja. Medtem ko za prve volitve v goriški deželni zbor ni bilo nobene pomembnejše agitacije, dajejo te volitve na Goriškem drugačno podobo. Ker Slovenci niso bili strankarsko organizirani, niti ni mogla volilne agitacije voditi katere izmed čitalnic, se je okoli lista formiral »volilni odbor«, ki je vodil volilno agitacijo za slovensko stran. List je razglasil karakteristike zglednega poslanca, ki mora biti pošten, ljubiti mora narod, spoznati se mora na zadeve, ki jih deželni zbor obravnava, dalje mora biti učen, razumen in dober govornik; poslanci so lahko uradniki, da le delajo za narod. Volilno geslo je bilo: »Volimo pravične in poštene, izobražene in zavedne, in pa zgovorne može kakoršnega si bodi stanu in rodu«. Pri tem je list izhajal predvsem iz izkušenj, da sta v prvi dobi zasedanja deželnega zbora dva poslanca, ki nista bila Slovenci, več storila, kot nekateri po rodu Slovenci.¹⁹⁴ Kasneje, ko je volilni odbor predlagal imena kandidatov, se »Slovenec« z nekaterimi predlogi ni strinjal. Dopis v »Domovini« pa je tudi poročal, da dr. Žigon v Brdih agitira proti grofu Peceju, Winklerju (menda!) in dr. Doliacu. Vse tri je predlagal volilni odbor. Winkler naj bi bil skupaj z Marušičem kandidat kmečke kurije na volitvah za okolico Gorice, v isti kuriji je za goriške gore predlagal dr. Tonklija in Gorjupa, za Kras pa so bili 3 kandidati: Černe, Alojz Polley in dr. Josip Abram. Grofa Pacea in Italijana dr. Doliaca je volilni odbor predlagal za slovensko veleposestvo, če ne bi bila izvoljena na italijanski strani. Ker pa sta bila izvoljena, je odbor predlagal dr. Lavriča, grofa Rudolfa Attemsa, Antona Fabianija in Pagliaruzzija, če ta ne bil izvoljen v mestni kuriji. Na volitvah kmečke kurije so bili 26. januarja izvoljeni vsi predlagani kandidati, »Domovina« pa je to prvo volilno zmago pozdravila s posebno izdajo. V mestni kuriji ni bil 31. januarja 1867 izvoljen Pagliaruzzi, pač pa tolminski okrajni glavar Franc Grossmann, ki ni bil kandidat »Domovine«, prav tako tudi posestnik Karel Polley in dr. Žigon, ki sta bila 4. februarja izvoljena v slovenskem veleposestvu obenem s kandidatom »Domovininega« volilnega odbora, Pagliaruzzijem. Lavrič in Fabiani sta propadla, »ker je zadnji hip drug veter potegnil«. Izvoljen tudi ni bil v kmečki kuriji predlagani kandidat za kraško področje Alojz Polley, ker je prejel premalo glasov, da bi lahko prevzel mesto bodisi dr. Abram, bodisi Černetu. Od enajstih kandidatov je bilo izvoljeni 7, tem sta se pridružila še dva poslanci slovenskega rodu, a slovenske koristi je imel v zboru zastopati tudi Grossmann, po rodu Čeh.

Agitacija za deželne volitve in formiranje volilnega odbora je bila prva velika »Domovinina« akcija, obenem tudi prvi malo bolj organiziran nastop goriških Slovencev pri takem političnem dogajanju, kot so ga predstavljale deželne volitve, ki naj bi odločale o ravnovesju sil v

¹⁹³ Görzer Wochenblatt, 2, 14. 2. 1867, 9—10.

¹⁹⁴ D, 2, 12. 1. 1867, 7—8.

deželnem zboru. Volilni odbor, ki je med svoje kandidate vključil tudi slovenske kandidate, je pokazal večjo naklonjenost za reševanje deželnih vprašanj kot problemom Goriške, delu slovenske narodnostne celote. Prav tu se pokažejo prve razpoke v slovenskem političnem življenju na Goriškem, nakazuje jih »Slovenec«, pogloblja pa kasneje »Slovenski narod«, oba v polemikah z »Domovino«. V letu 1867 pri nadomestnih volitvah v slovenski mestni kuriji zaradi razveljavitve Grossmannovega mandata »Domovina« ni sodelovala, volivcem je svetovala, »naj izberejo tistega, kateri se jim od zanesljive strani naznani«.

Za spoznavanje nazorskih konceptov »Domovine« in njenega urednika pa najbolje služi časopisna polemika s »Slovenskim narodom«, ki pričenja prav kmalu po izidu mariborskega glasila. Dialogi so bili ostri in vse kaže, da se je Jurčič-Tomšičeva skupina posluževala prav goriškega tednika za posredovanje napadov na konservativno vodstvo in obratno, saj najbrž Bleiweis ni tvegala svoje avtoritete za direktni napad na »Slovenski narod«.

Z letom 1868 začne goriški tednik obravnavati splošne avstrijske in slovenske politične razmere. List je pozdravil izid mariborskega glasila, ob programu lista je menil, da sta poudarjanje čistega federalizma in pa združenje Slovencev v eno celoto preidealna. Marušič je znova zagovarjal svojo tezo, da so združevanju Slovencev napoti Italijani, ki imajo večji vpliv, kot bi si kdo mislil. Kasneje najdemo v »Narodu« vrsto opazk na račun pisanja in stališč Marušičevega tednika. Očitajo mu mlačno zastopanje koristi Slovencev, »z milim moledovanjem ne bomo nikoli nič dosegli, očitno in krepko je treba tirjati, kar nam po pravici gre«. Vsi ti napadi so bili uvod v polemiko, ki jo je izzvalo Marušičevo pisanje v več nadaljevanjih »Pred domačim pragom«, kjer so bila razložena stališča in razmerja do slovenske polemike, a obenem tudi odgovori »Slovenskemu narodu«. Članek je sprožilo sprejetje vseh treh verskih zakonov v državnem zboru, dogodek je Marušič po svojem pomenu istovetil z decembrsko ustavo. Marušič je goreče zagovarjal konkordat, previdno je zagovarjal tudi poslanca Svetca. Pri tem je razgalil načela lastnega oportunizma, saj je v hrupu okoli Svetca po lastni izjavi raje molčal, ker je bilo tako ravnanje po njegovem bolje. V teh člankih je Marušič razkril nekakšno kodifikacijo slovenskega oportunizma: »Po naših mislih ni nikomur zameriti, če je prisiljen včasih lavirati in če zapade nehote oppurtunitatnosti... ni napačno in pogrešno, ako deželi in narodnosti pomagamo; kakor okoliščine nanesejo, zdaj tako, zdaj tako; če ne kakor bi radi, vsaj kakor in kolikor moremo.« V sporih, ki jih je boj proti dualizmu vnašal v slovenske vrste, je bila »Domovina« prva, ki je izrekla besedo sprave.¹⁹⁵ V »Slovenskem narodu« je »Domovini« odgovarjal dr. Josip Vošnjak, ki ji je očital, da je neslovenski list, njeno pisanje je »puhlo nemoralično modrovanje«, listu očita, da je v rokah vlade, Marušiča pa vprašuje, ali je za »narodno slovensko skupino«. List je nato odgovoril, da ni vladen, član »pressbureauja«, niti ni organ goriške nadškofije.

¹⁹⁵ D. Lončar, n. d., str. 202.

Natolcevanja, ki jih je začel že »Slovenec«, da je goriška »Domovina« uradni, vladni list, niso bila izmišljena. V letu 1868 je bilo za »Domovino« namenjenih 600 goldinarjev subvencije v dveh obrokih. Telegrafska urgencia za izplačilo enega obroka je besedi »Subvention« in »Domovina« skrila v šifre.¹⁹⁶

V posebnem članku se je Marušič zadržal pri mladini, med katero sejejo zlo kratkoumneži in topoglavci. Okarakteriziral je mladoslovensko vodstvo takole: »Sprideni dijaki, pačeni in nepriznani veleumi (!), prismojenci literari, židovski-slovenski časniki ali pohajači brez značaja in brez stalne službe, kateri slave iščejo v tem, da se ponujajo vsaki zaničavno-opposicijski stranki na štabске trobentače«, samo skupino pa je označil kot »brezimno stranko«. V polemiko so se priglašali tudi »Narodovi« dopisniki iz Gorice, Marušič je celo grozil s tožbo: »Neljubo nam bo, če bomo prisiljeni, prašati po dokazih taci in enacih osebnih obrekovanj.« »Slovenski narod« se je v nadaljevanju polemičnega prerakanja z »Domovino« znova povrnil tudi k ideji »zedinjene Slovenije«. V dveh dopisih »od tmnsko-beneške meje« jo je napadel volčanski kaplan Marko Vales, zavzemal se je za »zedinjeno Slovenijo«, kritiziral mlačnost »Domovine«, ki se razpravi o tem izmika.¹⁹⁷ Malo pred šempaskim taborem je kaplan Domicelj v svojem dopisu, ki ga je prinesel »Slovenski narod«, izzval Marušiča, da je pojasnil svoja stališča. Pri tem je razkril podobo o sestanku slovenskih politikov v Ljubljani leta 1866, o čemer je bilo že govora. Marušič je z nastankom taborskega gibanja prisiljen prevzeti idejo »zedinjene Slovenije«, ki pa naj se uresniči »po postavni poti«, kar je redno dodajal.

V oktobru 1868 se je v »Slovenskem narodu« pojavila obširna kritika deželnih zborov in prizaneseno ni bilo tudi goriškemu. Pisec je obdelal dejavnost in podobo vsakega deželnega poslanca posebej. Marušič je odgovarjal in po besedah Andreja Gabrščka je nastal »za tiste čase že precej neokusen časnikarski prepir«. Po tem sporu je nastalo premirje, ki je z mnogo manjšimi izpadi trajalo eno leto. Nov spor je povzročila interpelacija za »zedinjeno Slovenijo«, ki sta jo v goriškem deželnem zboru 30. oktobra 1869 predložila poslanca dr. Tonkli in dr. Žigon. Neenotnost slovenskih poslancev pri tem je zbudila pri slovenski javnosti proteste, obenem pa so iz vse Slovenije obema poslancema pošiljali priznanja. Oba lista sta podajala razne nadrobnosti ob pripravah za postavljanje interpelacije v deželnem zboru. Marušič je zopet razglašal spravo in je v decembru mesecu leta 1869 sporočil, da bo prenehal izdajati list.

Potem ko je »Domovina« prenehala, se je še enkrat oglasil »Slovenski narod« in podal njeno karakteristiko. »Domovina« je pokazala, kakšni Slovenci, predvsem v političnih zadevah, ne smejo biti, da ne smejo hoditi polževe poti, da se ne smejo za vsako drobtinico zahvaljevati vladi. »Domovina« se je sicer borila za slovensko uradovanje, budoča je goriške Slovence, a pri tem je njeno pisanje bilo tako, »da smo čitaje druge

¹⁹⁶ Arhiv namestništva v Trstu; mikrofilmski posnetki v Arhivu Slovenije, Ljubljana, 143/ 216—225.

¹⁹⁷ Slovenski narod (odslej SN), 43, 14. 7. 1868; SN, 82, 13. 10. 1868.

slovenske časnike ločili pravo narodno politiko od njene mršave oportunistetne politike».

Poleg slovenske politike je našla na straneh »Domovine« primerno mesto tudi državna in evropska politika. Marušič se je hvalil, da se je po uvedbi dualizma prvi oglašil; ni ga seveda sprejemal z veseljem. Marušič je obravnaval tudi razmere pri goriških Italijanih in avstrijsko politiko na Primorskem. Dotikal se je deželnih zadev, zavzemal se je za slovensko uradovanje, predvsem pa je dovolj pozorno spremljal čitalniško gibanje. Z veseljem je ugotavljal napredovanje v uporabi slovenskega jezika, predvsem je poudarjal uradovanje v slovenskem jeziku. Za dr. Tonklijem je ponovil, da sloni vse narodno buditeljsko delo na treh stebrih: duhovščini, učiteljstvu in županstvih. »Domovina« je opredelila pota slovenske politike takole: »Ljubezen do jezika in pa znanje maternega jezika je edina prava, edina temeljita podlaga narodne zavednosti... Razvijanje narodnosti naše mora biti organsko. Mi si jo mislimo tako: 1) jezik, 2) občna omika, 3) narodnost, 4) politika narodna, in to, kolikor moč, enakomerno: ne da je med ljudstvom in peščico narodnih izobražencev 200 milj širok prepad.«^{197a} »Domovina« je prinašala tudi zgodovinske prispevke ter manjša prozna in pesniška dela.

Deželni zbor v Gorici in njegova vloga v slovenskem političnem življenju

Drugo zasedanje goriškega deželnega zbora prve dobe se je pričelo 8. januarja 1863. Sestav slovenskih poslancev je doživel spremembo z izvolitvijo Volčiča, ki je prišel sem namesto Kaffola. Toda Volčič je še v istem letu umrl. Pri nadomestnih volitvah sta za njegovega naslednika tako »Novice« kot »Naprej« podpirala dr. Josipa Tonklija.¹⁹⁸ Volitev nadomestnega poslanca je privedla do majhnega prepira med »Naprejem« in »Novicami«. Prvi je pisal, da ni po smrti dr. Volčiča v zboru nobenega Slovenca več. »Novice« so temu oporekale in postavljale za primer Winklerja in Černeta.^{198a} Volitev v Tolminu je tudi pobudila dopisnika v »Napreju«, da je kritiziral zaspanost slovenskih volivcev, ki so bili neorganizirani.^{198b} 24. julija 1863 je bil za novega poslanca izvoljen Izidor Pagliaruzzi, trgovec in posestnik iz Kobarida, oče slovenskega pesnika Josipa Pagliaruzzija-Krilana. Ker je Volčič umrl po zasedanju deželnega zbora, je pričel novo izvoljeni slovenski poslanec opravljati svojo dolžnost v tretjem zasedanju, ki se je pričelo 2. marca 1864.

Prvo zasedanje deželnega zbora, ki je med prvimi vprašanji obravnavalo veljavnost in primernost enakopravnega uveljavljanja jezikov v delovanju zbora, ni dalo pri tem nobenih jasnih in določenih sklepov. Glavar Pace je pojasnjeval, da je bila italijanščina sprejeta za uradni jezik zbora, a pri tem menil, naj poslanci uporabljajo jezik, ki ga bolj

^{197a} D, 10, 6. 3. 1868, 39.

¹⁹⁸ N, 25, 24. 6. 1863, 198; Naprej, 51, 26. 6. 1863.

^{198a} N, 26, 1. 7. 1863, 205.

^{198b} Naprej, 70, 1. 9. 1863.

obvladajo. Medtem ko so se nekateri slovenski poslanci postavili v bran za rabo slovenskega jezika (Kaffol, Žigon, Černe, Winkler, Gorjup), se je za jezikovno enakopravnost potegoval tudi Italijan dr. Carlo Doliac, medtem ko so se drugi Italijani pokazali nestrpni spričo dejstva, da se je v goriškem zboru govoril slovenski jezik. Po končanem zasedanju so izšli zapisniki zasedanja v slovenskem jeziku; izdajo je oskrbel Andrej Marušič, za kar mu je Winkler na seji zbora 16. januarja 1863 izrekel priznanje, ki ga je skoraj v celoti prebral v slovenskem jeziku, na zahtevo italijanskih poslancev je tajnik zbora dr. Josip Abram tekst prevedel in prebral v italijanskem jeziku.¹⁹⁹ Tak postopek je značilen za nadaljnje seje zbora. Interpelacije slovenskih poslancev, ki so se tikale različnih zadev Slovencev, so poslanci prebrali v slovenskem jeziku, medtem ko je diskusija potekala v italijanskem jeziku. Sejni zapisniki so prinašali originalne oblike interpelacij in ne njih prevode, razen v poročilu prvega zasedanja. V letu 1863 se zdi omembe vreden nastop poslanca Černeta, ki je pri nekaterih vladnih predlogih v nemškem in italijanskem jeziku pogrešal slovenske prevode, zato je vpraševal, zakaj tako ravnanje, kaj bo zbor storil in kaj se misli storiti, da bodo predlogi tudi v slovenskem jeziku.²⁰⁰

Četrto zasedanje deželnega zbora od 23. novembra 1865 do 11. januarja 1866 je pomembno zaradi dveh predlogov, ki bi gotovo koristila Slovincem. Prvi vladni predlog, ki ga je obravnavala posebna komisija zbora, je govoril o upravnih razdelitvi dežele zaradi odcepa sodne od upravne oblasti. Tudi zaradi prihranka denarja in zaradi interesov prebivalstva naj bi se upravno-politične razmere, ustaljene s cesarskim odlokom 1. oktobra 1849, uredile na naslednji način: ustanovili naj bi se novi okraji: Tolmin (sodni okraji Tolmin, Bovec, Cerklje; prebivalcev 41.047), Gorica (sodni okraji Gorica-okolica, Kanal, Ajdovščina; prebivalcev 55.907), Gradišče ob Soči (sodni okraji Gradišče, Tržič, Krmin, Červinjan; prebivalcev 63.325) in Sežana (sodni okraji Sežana, Komen; prebivalcev 27.275). Komisija deželnega odbora je še predlagala, naj bi se okraj Gorica povečal z občinama Biljana in Dolenje, ki bi se odcepili od okraja Gradišče. Komisijo so vodili različni oziri, pa tudi jezikovna (narodnostna) vprašanja. Z istimi razlogi je bila predlagana tudi pripojitev občin Devin, Opatje selo in Doberdob okraju Gorici, istemu naj bi se tudi pripojile občine Temnica, Sela in Brestovica iz okraja Sežana. S tem bi prebivalstvo političnega okraja Gorica naraslo na 65.477. V debati, v kateri so obravnavali tudi predlog o uvedbi le enega glavarstva za celotno deželo, so nastala vprašanja o pristojnosti novih organov oblasti; bil pa je sprejet predlog odbora.²⁰¹

Predlog deželnega zbora pa ni bil uresničen v celoti, saj je vlada sprejela le razdelitev dežele na štiri glavarstva, a pripojitev slovenskih občin iz italijanskih okrajev (razen občin Temnica, Sela, Brestovica) ni

¹⁹⁹ Pertratazioni della seconda tornata della dieta provinciale delle contee principesche di Gorizia e Gradisca redatte sulle annotazioni stenografiche. 1863, str. 38—39.

²⁰⁰ *Ib.*, str. 12—13.

²⁰¹ Pertratazioni delle quarta... 1865—1866, str. 36—38.

bila upoštevana. Dežela je dobila novo upravno podobo sredi leta 1868, zato je dr. Tonkli, novi slovenski poslanec goriškega deželnega zbora druge dobe, v imenu šesterice slovenskih poslancev na tretji seji drugega zasedanja deželnega zbora 25. avgusta 1868 v slovenskem jeziku vprašal: »Ali je volja visoki vladi, sprejeti nasvet bivšega dež. zbora, kakor ga je izrekel v četrti seji četrte sejne dobe dne 6. decembra 1865 in ločiti slovenske županije Dolenje, Biljano, Medano, Devin, Opatje selo in Doberdob od politiškega okraja Gradiškega, Temnico, Selo in Brestovico pa od Sežanskega, ter pridružiti jih polit. okraju Goriškemu?«^{201a} Namestniški svetovalec glavar baron Pino je odgovor na vprašanje prestavil na eno prihodnjih sej. Svoj odgovor je dal na peti seji 10. septembra 1868, ki ga je bral v slovenskem jeziku. Zaradi 10. čl. zakona od 19. maja 1868, ki je določal, da se meje političnih okrajev ne smejo mešati z mejami sodnih okrajev, ni bilo mogoče drugače urediti kot celotna ozemlja biv. okrajev združiti v nove okraje. Ko so se na podlagi zakona od 17. VI. 1868 ustanovljale nove okrajne sodnije, pa pravosodno ministrstvo ni imelo toliko časa, da bi lahko opravilo spremembe, vendar pa ni zoper to, da se sedaj v smislu 2. člena meje preuredijo: »Potemtakem bi bilo mogoče, da se v interpelaciji imenovane občine k politiškem okraju Goriškemu obenem pa tudi h kateremu v ta okraj spadajočemu sodnijskemu okraju pridružijo. Ako torej deželni zastop vladi kako željo v tem oziru razodene, bode njena skerb, da se ta reč v obravnavo vzame in da se koristi deležencev vstreže.«²⁰²

Ta akcija, ki bi jo lahko imenovali zahtevo po »zedinjeni Goriški«, pa ni bila nikoli uresničena. Upravna razdelitev Goriške, postavljena leta 1868, je ostala do razpada monarhije, to je celih petdeset let. Združitev vseh slovenskih občin iz italijanskih okrajnih glavarstev v okraj Gorica bi bila velikega pomena za Slovence, prav zaradi tega je prišla v taborske zahteve. Tonklijeva interpelacija je k predlogu odbora deželnega zbora dodala še občino Medano iz okoliškega okraja Gradišče ob Soči.

Četrto zasedanje deželnega zbora prve dobe (1865–1866) pa je pomembno tudi zaradi debate o spremembi deželnega volilnega reda in predvsem zaradi sprejetja te spremembe. Na seji 13. decembra 1865 je Winkler v italijanskem jeziku predlagal sledečo spremembo volilnega reda: 1. veleposestvo naj bi volilo dva poslanca; 2. vsak od štirih volilnih okrajev kmečke kurije naj bi volil po tri poslance; 3. v tem smislu bi se menjal volilni zakon za deželo; 4. zakon naj bi se uveljavil že za naslednje volitve; 5. državni minister je zadolžen za izpolnitev tega zakona.

Winklerjev predlog so podpisali Polley, Černe, Pagliaruzzi in Grossmann in tako je mogla biti izvoljena posebna komisija deželnega zbora, ki naj bi spremembo zakona poprej obravnavala. Winkler je svoj predlog motiviral predvsem z ugotovitvijo, da pravega veleposestva v deželi ni (»grande possesso tavolare, quale lo presuppone la legge, non esiste nella nostra provincia«) in zato je 6 poslancev te kurije privilegij, ki ga ni imela nobena dežela.²⁰³ Že ob samem postavljanju Winklerjevega pred-

^{201a} Per trattazioni della II. tornata, epoca II.... 1868, str. 17–18.

²⁰² Ib., str. 49–50.

²⁰³ Per trattazioni della quarta... 1865–1866, str. 55–56.

loga je bilo pričakovati živahno reakcijo Italijanov, zato je »Umni gospodar« napovedal: »Debata o tej zadevi bo ena najvažnejših v goriškem zboru.«²⁰⁴ Kasneje so »Novice« pisale, da je bil Winklerjev predlog spočet in je dozorel v času, ko je pričela živahneje naraščati italijanska politična misel. Prve znake razdora je pokazal občni zbor goriške kmetijske družbe meseca maja 1865, zato je bilo očitno, »da bi nas bil v prihodnjih volitvah Moloh požrl, ko bi se mu ne bili za časa izvili.«²⁰⁵

Komisija je svoje poročilo o spremembi volilnega reda za deželo predložila v obravnavo zboru 3. januarja 1866. leta, seja je bila po poročilu »Novic« gotovo najvažnejša, »kar jih je naš zbor od l. 1861 imel.«²⁰⁷ Na istem mestu poročajo »Novice« v nadaljevanju, da zaradi nasprotovanj Italijanov Winklerjev predlog ne bi dobil dveh tretjin glasov in ni bilo drugače, »kot obliko Winklerjevega predloga popustiti, da se je bistvo rešilo«. Zato je komisija sprejela Gorjupov predlog, po katerem naj bi se za veleposestvo postavilo slovensko in italijansko volilno področje, ki bi vsako volilo po tri poslance, od tega je znašal za italijansko stran volilni cenzus 100 goldinarjev, za slovensko pa 50. Predlog je na seji zbudil živahno razpravo, v kateri so Italijani skušali onemogočiti glasovanje za predlog komisije. Kot glavni govornik je nastopil dr. Rismondo, italijanski liberalec že iz leta 1848. Razprava se je raztegnila tudi na narodnostna vprašanja, v besednem dvoboju sta tu Rismondo in Gorjup izmenjala misli o pomenu obeh narodov v deželi. Slovenci naj bi kot socialno nižje stoječi sloji predstavljali manj važen element deželnega prebivalstva; »razumite že enkrat, da bi mogli biti srečni, kjer bi sonce naše civilizacije osvetlilo grebene vaših gora«, je zaključil svoj govor dr. Rismondo. Pri glasovanju je za predlog o spremembi volilnega reda glasovalo 11 poslancev proti desetim.²⁰⁸

Stališče oblasti do te spremembe volilnega zakona je pojasnil v pismu z dne 7. januarja 1866, neposredno po glasovanju, goriški cesarski svetovalec baron Kübeck namestniku v Trstu Kellerspergu, češ da zakon iz leta 1861 favorizira Italijane in Furlane na način, ki presega vse meje. S spremembo je nastala rešitev, saj so Italijani zaradi svojega italijanstva protidržavni element. S tem je dobila dober začetek zmaga vladi prijaznih. Slovenci niso le protiutež italijanstvu, temveč tudi vladi v pomoč. S tem se je postavil jez vsem verjetnim napadom stranke, ki je svoj pogled upirala v Firence, ne pa na Dunaj.^{208a}

Spremembo zakona je potrdila vlada pol leta kasneje, 12. junija 1866.²⁰⁹ Bil je tako rekoč edini, ki je kdajkoli sprejel spremembo volilnega zakona v korist Slovencev.²¹⁰ Z novim volilnim zakonom bi Slovenci dobili tri nove mandate.

²⁰⁴ UG, 12, 19. 12. 1865, 98.

²⁰⁵ N, 2 in 3, 10. in 17. 1. 1866, 12—14 in 21—23.

²⁰⁷ N, 2, 10. 1. 1866, 13.

²⁰⁸ Pertratazioni della quarta... 1865—1866, str. 105 sl.

^{208a} R. M. Cossar, Gorizia ottocentesca da Villafranca all'armistizio di Cormons. Separatni odtis iz revije »Rassegna storica del Risorgimento«, XXIV, feb.-mag. 1937, fasc. II—V, str. 61.

²⁰⁹ Zakonik in ukaznik za Avstrijsko-ilirsko Primorje. Trst 1866, str. 19—20.

²¹⁰ V. Melik, Volitve... str. 47.

Na seji zbora 11. januarja 1866 je dr. Rismondo prebral protest volivcev veleposestva zaradi spremembe volilnega reda. V protestu sta bila napadena glavar Pace in Gorjup, ki sta bila oba izvoljena v veleposestvu.²¹¹ Oba sta bila namreč glasovala za spremembo, bila člana »enajsterice« (gli undici), ki je poleg sedmih Slovencev vključevala še dr. Doliaca, Grossmanna in nadškofa Gollmayrja, do katerega so se »Novice« v začetku zasedanj deželnega zbora obračale s prošnjo, »da bi tudi oni, ki so z nami, svojimi ovčicami, enake kervi, nas pod svoje krilo vzeli, in kolikor jim bo moč, branili naše domače pravice, naše domače svetinje«.²¹²

Za četrto zasedanje deželnega zbora v Gorici se zdi značilno tudi zadržanje poslanca Černeta, ki je na seji 13. decembra 1865 predlagal zahtevano adresso cesarju zaradi patenta od 20. septembra 1865. Zbor je adresso sprejel 21. decembra, takrat je Černe pokazal oportunistične razloge, ki so ga pri tem vodili.²¹³

Podobno zahvalnico je na predlog poslanca Fabianija obravnaval goriški deželni zbor 22. decembra 1866. Po predlogu naj bi se cesarju zahvalili za njegove besede, ki jih je izrazil v zahvali z dne 13. oktobra 1866 goriški deželi za vedenje v vojni tistega leta. Debata, ki so jo začeli italijanski poslanci (glavna govornika Rismondo in Pajer), je napadla ustavni sistem monarhije, načela je vrsto temeljnih vprašanj ustavnega življenja. Pajer je izjavil, da je »dualizem antentat na integriteto cesarstva, je dokaz nesposobnosti vlade, da bi znala na drug način obdržati Ogrsko, je nepravilnost, ker postavlja neenakopravnost med plemeni države in zato da se reši centralistični sistem dežel tostran Litve, more biti predhodnik kakšne usodne kataklizme med temi narodi.«^{213a} Italijanski poslanci, predvsem liberalci, so se posluževali deželnega zbora, da so lahko postavljali svoje poglede na temeljna vprašanja notranjega življenja monarhije. V nasprotju s Slovenci so pokazali bolj razvito politično miselnost, Slovenci so slej ko prej ostajali pri reševanju zadev dežele.

Peto zasedanje deželnega zbora je trajalo komaj mesec dni od 19. novembra do 22. decembra 1866. Na predzadnji seji 20. decembra 1866 je bilo na dnevnem redu poročilo komisije glede ustanovitve italijanske univerze v Trstu in univerze za Jugoslovane. Predlog o ustanovitvi univerze za Italijane v Avstriji je na seji 12. decembra 1866 postavil dr. Pajer, podoben predlog za slovensko univerzo je podal Slovenec Černe. Predlog odbora je bil, da se ustanovi italijanska pravna fakulteta v eni izmed avstrijskih dežel, naseljenih z Italijani, ter da se ustanovi univerza za južne Slované. Winkler je predlogu oporekal, da je v nasprotju z interesi Slovencev, ker je za tako slovansko univerzo najbolj prikladen Zagreb, medtem ko bi italijansko pravno fakulteto postavili v Trstu. Iz praktičnih razlogov bi Slovenci zahajali na italijansko fakulteto, fakulteta v Trstu pa bi tudi pomenila, da v Primorju ni drugih narodov kot le Italijani. Černe je odgovarjal, da morejo Slovenci in Italijani živeti v sporazume-

²¹¹ Pertratazioni della quarta... 1865—1866, str. 153—154.

²¹² N, 14, 3. 4. 1861, 114—115.

²¹³ V. Melik, O nekaterih..., str. 50.

^{213a} Pertratazioni della quinta... 1866, str. 103 sl.

vanju in je videl v sporazumevanju razloge za predlog.²¹⁴ »Domovina« je kasneje o tem poročala, da je bilo vedenje slovenskih poslancev čudno, govorilo se je, da se je podrla sloga slovenskih poslancev.²¹⁵

To je bilo zadnje zasedanje prve dobe v delovanju goriškega deželnega zbora in odbora. Marušič je v svoji »Domovini« ocenil delo slednjega v posebnem članku pod naslovom »Staremu deželnemu odboru goriškemu za slovo«. Odbor je storil, kar je storiti mogel, ker se je želel izogniti stroškom, zato za zasedanja niso izžla poročila v slovenskem jeziku. Dalje povzemamo po Marušiču: »Prenaredba volitvenega reda za deželni zbor (glede na veliko posestvo), o pravem času nasvetovana in sklenjena, je za Slovence pridobitev, da ji ni para v nobenem drugem zboru. Pod varstvom sedanjega popravljenega volilnega reda ni več tako lahko mogoče, da bi v našem zboru laška večina gospodovala, da le bodo naši izvoljenci vestni, značajni in neomahljivi. Lanski sklep o tem oziru ima za našo deželo nekako zgodovinsko pomenljivost... Odboru goriškemu gre hvala, da je bil prvi, ki je brez ovinkov slovenski jezik za uradni (kanclijski) jezik v djanji izrekel.« Marušičeva ugotovitev je tudi bila, »da se smemo memo vseh drugih mest slovenskih z nar večimi pridobitvami ponašati«.²¹⁶

Druge volitve v goriški deželni zbor so bile drugačne od prvih in so mejnik tudi za Slovence na Goriškem. Kot smo že spoznali, je vlogo agitacijskega in organizacijskega organa za volitve prevzela Marušičeva »Domovina«. Spoznali smo potek volilne borbe in predlogov, ki jih je postavil »Domovinin« volilni odbor. Slovenske kraje je po izvoljenih predstavnikih zastopalo v deželnem zboru 10 poslancev, od tega ni bil Slovenec Grossmann, tolminski okrajni predstojnik. Štirje izvoljeni poslanci so bili prvič v deželnem zboru (dr. Tonkli, Marušič, Karel Polley, dr. Josip Abram), 6 je bilo starih poslancev, iz prejšnje garniture sta odpadla J. Fabiani in A. Polley. Zbor je začel zasedati 18. februarja 1867 in že na prvem zasedanju se je bilo treba znova boriti za skromno slovensko uradovanje. Poslanec Tonkli je zahteval, da se cesarski razglas od 4. februarja 1867 prebere poleg italijanskega tudi v slovenskem jeziku, tekst pa je moral prebrati sam Tonkli.²¹⁷ Novi deželni glavar je ostal grof Pace, v deželni odbor sta bila izvoljena dva poslanca, to je bilo storjeno po sporazumu, kajti pri volitvah bi se znalo primeriti, da bi lahko ena stran dobila 3 poslance.²¹⁸ Državna poslanca sta postala dr. Pajer in Anton Černe, s tem so tudi goriški Italijani dobili svojega prvega državnega poslanca. Na tretji seji je bila razveljavljena izvolitev Franca Grossmanna zaradi kršitev volilnega zakona. Grossmann je bil precej nepriljubljena oseba že v samem poteku volitev v Tolminu, kjer je bil izvoljen proti tržaškemu namestniku Kellerspergu. »Slovenec« je pisal, da so bile volitve čudne, »morda pride še kaj na dan o tej čudni

²¹⁴ Ib., str. 74—76, 95—96.

²¹⁵ D, 1, 5. 1. 1867, 5.

²¹⁶ D, 6, 8. 2. 1867, 25.

²¹⁷ Pertratazioni della I. tornata, epoca II... 1867, str. 5—6.

²¹⁸ Gabršček, n. d., str. 167.

volitvi. Bomo videli!»²¹⁹ Ker mu mandat ni bil priznan, je bilo treba izvesti nadomestne volitve. V volilno akcijo se »Domovina« ni spustila, pač pa »Slovenec«. Trije obširni dopisi so predlagali volivcem dr. Karla Lavriča, »njegovo ime je celi naš program«.²²⁰ Lavrič, takrat že znan čitalniški organizator, je s tem že v tretje kandidiral za deželni zbor. Tudi v tretje ni bil izvoljen, saj je bil na volitvah v Tolminu 8. aprila 1867 izvoljen bovški okrajni predstojnik Aleksander Rossmann. Ob volitvah je pisal »Slovenec«: »Škoda je le to, da smo morali pustiti izvrstnega rodoljuba ter voliti spet uradnika in sicer le zato, da smo premagali silno napenjanje Grossmannove stranke. Tolaži nas pa to, da smo namreč izvolili domačina (Rossmann je rojen Slovenec), napristranskega, odkritosrčnega, nedosegljivega možaka.«²²¹

Na začetku drugega zasedanja druge dobe goriškega deželnega zbora 22. avgusta 1868 je cesarski komisar baron Pino pozdravil začetek zasedanja v slovenskem jeziku, s slovenskimi besedami je pozdravil tudi zaključek zasedanja. Na deveti seji 1. oktobra 1868 je dr. Tonkli prebral interpelacijo za enakopravnost slovenskega jezika, podpisalo jo je sedem poslancev. Interpelacija je vpraševala, kaj je vlada storila in kaj misli storiti za enakopravnost slovenskega jezika v ljudskih in srednjih šolah ter uradih, ali misli vlada odstraniti uradnike v slovenskem delu dežele, ki ne obvladajo slovenskega jezika (oziroma tiste, ki samo govore), da je treba določiti čas, v katerem naj se nauče pisati, ali misli vlada, kadar daje službe zlasti pri apelacijski sodnji v Trstu, sprejeti načelo, da se dajo službe le takim, ki znajo slovenščino pismeno in ustno, ali misli vlada tako urediti pouk v srednjih šolah, da bo vpeljan v nižji gimnaziji in nižji realki (v Gorici op. BM) slovenski jezik kot učni.²²² Cesarski komisar je v slovenskem jeziku obljubil, da bo dal odgovor na vprašanja še v istem zasedanju. Ker pa tega ni bilo, je dr. Tonkli v naslednjem zasedanju 6. oktobra 1869 ponovil zahteve in dodal še kot zadnjo, ali misli vlada začeti uvajati enakopravnost jezikov na Goriškem s tem, da podeli na goriški okrožni sodnji izpraznjeno mesto predsednika osebi, ki zna slovensko popolnoma brati in pisati.²²³

Jeseni 1868 je začel Jurčič v »Slovenskem narodu« obravnavati posamezne deželne zборе. Tudi na račun goriškega je našel vrsto opazk, bilo je to v času po šempaskem taboru, zato je Jurčič zapisal: »Šempaski tabor in druga vesela znamenja nam pričajo, da je ta ozir mnogo veselejši ter nam upanje daje, da bode v prihodnje ves zbor drugačen, da se bo iz naroda nekaj živejega in zavednejega življenja tudi v goriško deželno zbornico stlačilo.« Jurčič je pisal, da so bili očitki, da se Slovenci premalo poznajo med sabo in to je »veljalo kolikor toliko bolj o goriških Slovencih, njihovem narodnem napredku in zlasti o goriškem zboru«. V časnikih so bila poročila o raznih čitalniških prireditvah, posamezni dopisniki so zagotavljali, da se budi narodna zavest, hvalili so posamez-

²¹⁹ S, 15, 5. 2. 1867, 63.

²²⁰ S, 39, 4. 4. 1867, 163; 40, 6. 4. 1867, 167; 40, 6. 4. 1867, 167—168.

²²¹ S, 45, 18. 4. 1867, 187.

²²² Pertratazioni della II. tornata, epoca II.... 1868, str. 146—149.

²²³ Pertratazioni della III. tornata, epoca II.... 1869, str. 9—11.

nike kot Černeta in Winklerja, toda celotno podobo si je bilo le težko ustvariti. Pri zadnjih volitvah ni bilo prave organizacije, ni bilo volilnega odbora, ki bi s preudarkom vodil volitve, le »Domovina« je vodila agitacijo. Jurčič se je izrekel proti poslancem, katerih poklic je uradniški (Winkler, Rossmann, Gorjup, Marušič); o Černetu je zapisal, da govori rad italijansko, pohvalne besede je pa našel za dr. Tonklija, dr. Žigóna in dr. Abrama.²²⁴

Take Jurčičeve kritike so bile deležni vsi slovenski zbori, pričakovalo se je, da bo v prvem letu slovenskih taborov prišlo vprašanje »zedinjene Slovenije« tudi na dnevni red deželnih zborov. Goričani so se odločili le za interpelacijo za enakopravnost slovenskega jezika, interpelacija za »zedinjeno Slovenijo« je sledila šele čez leto dni.

Jurčičeva kritika je pobudila Marušiča, da je v »Domovini« odgovarjal, odgovor se je raztegnil čez nekaj številčk lista, zagovarjal je kompromisne rešitve, ki jih Slovencem v zboru narekuje število poslancev. »Slovenski narod« je odgovarjal: »Pošteno delati za pravično stvar, in nič 'laviranja' in ne skrivno, temuč očitno meriti, na narušenje nasprotnе stranke'... Poštena, neodvisna, pogumna, za slovenstvo resna vnetja in boreča se manjšina nam Slovencem več koristi, kakor vsa kompromisna vladna večina, ki je mlačna, vsakdanji vladi služeča in nedelavna.«²²⁵ Jurčič je potemtakem izrekel veliko nezaupnico večini poslancev deželnega zbora, saj je v njem videl vladi vdane praktične ljudi, ki so v svojih previdnih zahtevanjih strmeli bolj za deželne kot pa tiste koristi, ki naj bi Slovencem kot celoti prišli prav. Zato je kritika poudarjala pomen mlajših moči, ki naj bi bile izvoljene v novi zbor, in je menila, da so Goričani prezrli dr. Karla Lavriča. Slednji pa ni imel sreče na volitvah, dasi je bil njegov ugled velik, poslanec je postal šele leta 1870 na volitvah, katerim je Jurčič napovedal velik pomen, ker bi naj prinesle spremembe v sestav goriških poslancev, vendar se te napovedi niso v celoti uresničile.

Leto dni po kritiki goriškega deželnega zbora je »Slovenski narod« znova obravnaval goriški deželni zbor ob interpelaciji za »zedinjeno Slovenijo«, ki jo je v zboru 30. oktobra, na 13. seji tretjega zasedanja, prebral dr. Josip Tonkli v slovenskem jeziku, in ki je zastavila vprašanje: »Ali je želja visoke vlade pravične želje in zahteve celega slovenskega naroda s tem spolniti, da po pristojni poti vse slovenske pokrajine tikraj Litve zadruži v eno narodno in politično celoto z enim skupnim deželnim zborom v središču slovenskega naroda za skupne zadeve s postavodajno pravico v vseh zadevah, ki so v 3. členu najvišjega diploma 20. oktobra 1860 odkazane deželni avtonomiji, in z eno deželno vlado, ki ima biti za imenovane zadeve temu deželnemu zboru odgovorna?«^{225a} S tem je bil uresničen verjeten sklep sestanka slovenskih poslancev v Ljubljani 3. septembra o priliki rednega občnega zbora Slovenske matice, da »mora priti slovensko vprašanje« na dnevni red zasedanja deželnih zborov.

²²⁴ SN, 91, 9. 11. 1868.

²²⁵ B. Marušič, »Domovina« (1867—1869), Kronika, št. 2, 1965, str. 58; SN, 97, 11. 1. 1868.

^{225a} Pertratazioni della III. tornata, epoca II.... 1869, str. 281—284.

V Ljubljani naj bi se dala posebna resolucija in posebna adresa na cesarja z zahtevami Slovencev. V Gorici in Gradcu pa naj bi se dale le interelacije, oziroma v goriškem odvisno od okoliščin tudi lahko resolucija vladi.²²⁶ Interelacijo je sicer prebral dr. Tonkli, ki je na omenjenem sestanku v Ljubljani zavračal Svetčevo taktiko, a se je od goriških poslancev nanjo podpisal le še dr. Žigon. Vsi drugi poslanci, ki so Slovence zastopali v zboru, pa se interelantom niso pridružili, prav to pa je sprožilo obema poslancema na eni strani priznanja, ki so prihajala iz vse Slovenije, istočasno pa so se porajale obsodbe drugih deželnih poslancev slovenskega rodu.

Interelacija v goriškem deželnem zboru se je dolgo pripravljala, pobujal jo je »Slovenski narod« 2. oktobra 1869 v dopisu iz Gorice. V pozdravnem telegramu štajerskim poslancem ob njihovi interelaciji za »zedinjeno Slovenijo« je bila izražena želja, naj bi jih Goričani posnemali.²²⁷ Kasnejša časopisna prerekanja predvsem na relaciji »Domovina« — »Slovenski narod« so skušala pokazati na obeh straneh potek priprav. Medtem ko je »Domovina« zastopala osmerico, je bil »Slovenski narod« na strani obeh interelantov.

Dr. Tonkli, ki je priprave vodil, je že v drugi polovici spetembra sklical na posvet poslance, a ker niso bili vsi z njim enotnega mnenja, je zadevo odložil za mesec dni, vendar tudi takrat ni prišlo do soglasja. Vsekakor je kljub manjšini dr. Tonkli vztrajal pri interelaciji, ker je obljubil dr. Vošnjaku, da jo bo v zboru prebral. Andrej Gabršček je v svojih »Goriških Slovencih« kot kasnejši Tonklijev politični nasprotnik pisal, da se je Tonkli pokazal nelojalnega in brezobzirnega do svojih tovarišev, ker mu interelacija ni prišla iz srca in jo je uporabil za pridobivanje osebnega prestiža.²²⁸ Tonkli je v resnici malo pred tem postal predsednik prvega slovenskega političnega društva v Gorici »Soča«, ki je zbiral predvsem liberalno usmerjene Slovence in si je zadalo nalogo, da spravi »zedinjeno Slovenijo« pred zbor, toda z druge strani je bil znan kot govornik na taborih in je leto pred prečitanjem interelacije govoril na šempaskem taboru o »zedinjeni Sloveniji«. Taka Gabrščkova stališča deloma lahko potrjujejo Lavričeve besede v pismih, ki jih je naslovil študentu Francetu Oblaku: »Naj se misli o Tonkliju, kakor se hoče, storil je svojo dolžnost in ne smemo nič slabega o njem pisati, ker bi tako še bolj svoje rane odkrili in premisliti je, da sme pred sklepom vsak svoje mnenje izreči in debatirati.«²²⁹ Interelacija je nastala med goriškimi mladoslovenci v povezavi z drugimi predstavniki te politične struje na Slovenskem. Prav zato pa je vprašanje sil, ki so dr. Tonklija do takega ravnanja privedla, zadeva njegove osebne prizadetosti ali pa oportunitizma. Nesoglasja, ki so ob tem nastala, so le poglobljala razkol kljub »Domovininemu« prizadevanju, da »zatare naj se med nami stara hidra nesložnosti; slovo naj da vsak trikrat prekleti častilakomnosti in tistemu ostudnemu Molohu — sebičnosti —, ki žuga ves narod po-

²²⁶ Prijatelj, n. d., III, str. 124—125.

²²⁷ SN, 122, 16. 10. 1869.

²²⁸ B. Marušič, »Domovina« (1867—1869), Kronika, št. 2, 1965, str. 60.

²²⁹ F. Oblak, n. d., str. 36.

žreti.«^{229a} Spor ob interpelaciji je vodil dalje; solkanski župnik Doljak je v »Slovenskem narodu« napadel poslanca Marušiča zaradi nedelavnosti. Prav tako je dopisnik iz Rihemberka ravno tam omenil slabotno delo slovenskih poslancev.²³⁰

Zasedanje goriškega deželnega zbora se je v letu 1869 končalo z burno reakcijo, ki jo je povzročila neenotnost slovenskih poslancev. Volitve za tretjo dobo zasedanja deželnega zbora leta 1870 so potekale v srditem predvolilnem boju med radikalno strujo, ki jih je vodilo društvo »Soča«, in konservativnimi Slovenci, katerih organ so bile »Novice«. Pri teh volitvah so bili prvič izvoljeni za celotno slovensko področje le Slovenci, slaba polovica izvoljenih je pripadala društvu »Soča«, ostala polovica pa so bili poslanci, ki so delovali že vsi v zasedanjih prejšnjih let ter so predstavljali konservativnejši element. Na teh volitvah je kot kandidat »Soče« propadel dr. Tonkli, a vendar tega dopisnik v »Novicah« z vprašanjem pred volitvami že prišteva k »mnogočislani stranki«, ki so jo sestavljali tudi Abram, dalje Marušič, Winkler, Černe in Gorjup.²³¹ Tonkli je kasneje postal eksponent konservativcev, ki so se zbirali od 1872 pri listu »Glas« in kasneje v društvu »Gorica«. Tonkli je bil njen prvi predsednik na ustanovnem občnem zboru 15. maja 1873.²³²

Taborsko gibanje

Slovenski tisk, močno razvito čitalniško gibanje, dokajšnje ravnovesje narodnostnih grupacij v deželnem zboru, naraščanje zavestnih nosilcev političnega uveljavljanja Slovencev predvsem v glavnem deželnem mestu, uveljavljanje slovenskega jezika v javnem življenju in končno sam razvoj celotne slovenske politike so pripravljali tudi na Goriškem plodna tla za razvoj taborskega gibanja, v katerega se Goriška kot druga izmed slovenskih dežel vključili 18. oktobra 1868 s šempaskim taborom. Gibanje za zedinjenje Slovencev je zajelo tudi Goriško, tabori so to zamisel soglasno zahtevali ob drugih zahtevah, med katerimi je bilo gotovo na prvem mestu vprašanje enakopravnosti slovenskega jezika v uradih in šolah.

Pri uveljavljanju slovenskega jezika v javnem življenju je bil prvi ukrep v korist slovenskega jezika sklep goriškega deželnega odbora iz leta 1861, da uraduje s slovenskimi občinami v slovenskem jeziku. Pri tem pa je bil boj za nadaljnje uveljavljanje dolg in le redkokdaj uspešen. Vrsta slovenskih županstev je še vedno uradovala neslovensko, zato je bila akcija predvsem slovenskega tiska uperjena v to, da vsako županstvo uraduje v slovenskem jeziku, da dobe slovenski kraji slovenske župane in uradnike, ki obvladajo slovenski jezik. Med take uspehe sodi tudi sklep goriške kmetijske družbe, ki je na predlog svojega tajnika dr. Jožefa Bizjaka sklenila uradovati v slovenskem jeziku in se tudi odločila,

^{229a} D, 46, 19. 11. 1869, 193—194.

²³⁰ B, Marušič, »Domovina« (1867—1869), Kronika, št. 2, 1965, str. 61.

²³¹ N, 26, 29. 6. 1870, 208.

²³² Gabršček, n. d., str. 188.

da društveno glasilo v italijanskem jeziku objavlja tudi nekatere prispevke v slovenščini.²³³

Goriška »Domovina« je dovolj nadrobno in aktivno sledila boju za uveljavljanje slovenščine. Dopisnik iz Mirna je list celo prosil, naj bi pomagal pri uvajanju slovenščine v občinsko administracijo: »Mi čevljarji mirenski in drugi rokodelci in sploh vsi našemu županstvu podložni te prav lepo prosimo, da bi naše želje s tvojim krepkim glasom podprla, da bi se nam za naprej pri županstvu po slovensko pisalo. Sram nas je, da se nam ljudje posmehujejo, da se nam, ki smo vsi, kar nas je domačih, od prvega do zadnjega Slovenci, po italijansko pisari. Zdaj, ko si bomo novega župana volili, pomagaj nam »Domovina«, da se nam naša želja izpolni.«²³⁴ Na občini v Renčah se je v slovenskem jeziku pisalo prvič ob volitvah novega župana 15. decembra 1867.²³⁵ »Oh, tajniki, tajniki! Kedaj se spokorite!« je pisalo poročilo v »Domovini« o volitvah župana v neki občini na Goriškem 28. januarja 1868, ker se je zapisnik pisal v nemškem jeziku; zaradi župana Italijana in dveh starešin pa so si vsi občinski svetovalci prizadevali, da bi govorili v nekaki mešanici.²³⁶ Proti koncu leta 1867 je »Domovina« zapisala naslednjo oceno o razmahu slovenskega uradovanja v deželi: »V 3—4 poslednjih letih deželne-zborove dobe, kar imajo občine z deželnim zborom opraviti, je naša dežela vsa druga, kakor prerrojena. Razun 4 županij v okolici goriški, katerih se je laščina oprijela kakor smola, 2—3 na zahodnjem Krasu in nekaterih županij kanalskih, tolminskih, bovških gorah, pišejo uže vse druge po slovenski, in pa kako!... Zavednost pri nekaterih vipavskih in kraških občinah je že taka, da se v protestih zoper neslovenske dopise in po prošnjah za slovensko razodeva... Res je, na teh treh stebrih sloni domovina: na duhovščini, na učiteljstvu in na županstvih. Kadar se bodo vsi trije popolnoma zavedali, bo naša reč dognana. Da pa nismo še do tega prišli, so glavnih zadržkov eden tajniki županijski. To so vam tista po koteh pobrana stara šara, ki ni za nobeno rabo na svetu... Ali, da bi starešinstva in županstva za dober, krvavo zaslužen denar za slovenskega ljudstva žulje, kekega nenarodnega potepuha najemala, tega naj nam po nikakem ne delajo. To se pravi samim sebi nož v prsi bosti.«²³⁷ »Domovina« podaja na začetku leta 1868 naslednjo statistiko: V deželi sta bili v celoti 102 slovenski županiji, 28 pa italijanskih. Razen štirih ali petih so vse slovenske uradovale v slovenskem jeziku. Med tistimi, ki niso uradovale v slovenskem jeziku, so bile 3 v goriški okolici, ena v Brdih, ena županija pa je uradovala v nemškem jeziku.²³⁸ Ob koncu leta 1868 lahko beremo, da je pričela občina Biljana v Brdih uradovati v slovenskem jeziku, nemško pa je prenehala uradovati kobariška občina.²³⁹ V Solkanu se je z novim županom Matijem

²³³ D, 15. 12. 4. 1867, 63.

²³⁴ D, 50, 13. 12. 1867, 207.

²³⁵ D, 52, 27. 12. 1867, 216.

²³⁶ D, 7. 14. 2. 1868, 26.

²³⁷ D, 39, 27. 9. 1867, 61—62.

²³⁸ D, 10, 6. 3. 1868, 39; v deželi je bilo dejansko 110 administrativnih občin, poleg 269 katastrskih občin.

²³⁹ D, 52, 25. 12. 1868, 207.

Doljakom vse predrugačilo, slovenski jezik je dobil svoje mesto, »kjer je prej nam na škodo ptujka italijanščina v čisto slovenskem Solkanu gospodovala.«²⁴⁰ Poleg občinskih tajnikov, ki so bili krivi za to, da je slovensko uradovanje slabo napredovalo, pa beremo v »Domovini« tudi napad na duhovnika v Dolenjah v Brdih: »Če je kateri gospod duhoven bolj zaljubljen v laščino, ko v slovenščino — de gostibus non disputandum —, naj si pomaga v L a h e, pa naj se nikar samovoljno ne dotika zgodovinskih pravic naših slovenskih obmejnih vasi.«²⁴¹

Potemtakem je bilo vprašanje slovenskega jezika v občinah na Goriškem pred uveljavitvijo taborskega gibanja v precejšnji meri rešeno, drugače je bilo z jezikom drugih, višjih oblik deželne in državne oblasti, zato je zahteva po enakopravnosti slovenskega jezika prišla v zahteve taborov poleg zahteve pa enakopravnosti slovenskega jezika v šolah vseh stopenj. Pri tem so zahteve, ki smo jih poznali že na začetku desetletja, podobne tistim iz konca, kar pomeni, da se stanje na področju šolstva ni nič menjalo.

Če se ob obeh navedenih programskih zahtevah taborov ustavimo le malo ob poglavitni ideji »zedinjene Slovenije«, ki so jo slovenski tabori postavljali, ugotovimo, da je imela ideja na Goriškem svoje privrženice in nasprotnike. Spoznali smo Marušičeva stališča in stališča lista »Domovine«, ki sta se misli zoperstavljala zato, ker bi Italijani na Primorskem v tako rešitev ne privolili. Drugačna so bila stališča kroga, ki se je pričel oblikovati v letih 1866—1867. Že takrat je »Slovenec« prinesel z Goriškega dopise, ki so zagotavljali zedinjenje vseh Slovencev, isto je hotel pokazati v obširnem članku »Slovenski klobuk« Andrej Žnidaršič, žal, da svoje namere (»o zedinbi«) ni uresničil.²⁴² Pred šempaškim taborom pa je »Slovenski narod« utrjeval misel »zedinjene Slovenije« tudi po Goriškem in pri tem napadal konservativni krog okoli »Domovine«. Prav zato lahko trdimo, da se na Goriškem taborsko gibanje po svojih virih in nosilcih v ničemer ne razlikuje od gibanja, ki je od leta 1868 zajelo vse slovenske pokrajine. Niso nam trenutno znani neposredni pobudniki in nosilci taborske misli na Goriškem. Nihče od volilnih Goričanov se ni udeležil niti enega od obeh prvih slovenskih taborov. Ernest Klavžar, poleg dr. Lavriča glavni organizator šempaškega in drugih taborov, je kasneje zapisal: »Zato, in ker je zdaj vsak dan bolj potrebno zvediti, kako da naši deželani mislijo o najvažnejših rečeh narodnega življenja, menili so nekateri, da je čas sklicati Slovence v velik zbor, in poprašati jih o teh rečeh. Postava od 15. novembra 1867 to dovoljuje; vsako novo pravico pa mora skrben in dober gospodar v poses vzeti, da ne ostane le na papirji — in tako tudi vsak svobodni narod. Te in take misli so imeli nekateri domoljubi in sklenili sklicati Slovence v tabor, ali vsaj poskušali, kaj se da storiti. Obveljala je misel, da morajo predvsem župani in podžupani stopiti na čelo, saj občinski zastopniki poznajo narbolj kar ljud-

²⁴⁰ D, 24, 12. 6. 1868, 96.

²⁴¹ D, 3, 22. 1. 1869, str. 13—14.

²⁴² D, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 44, 46, 47, 50, 51, 52; 2., 9., 23., 30. VIII. 1867; 6., 20., 27. IX. 1867; 4., 11. X. 1867; 1., 15., 22. XI. 1867, 13., 20., 27. XII. 1867; B. Marušič, Andrej Žnidaršič ... str. 196—197.

stvo misli in želi, in oni še narložej porazumejo se svojimi občinarji.«²⁴³ Nič ni znanega, ali je sestanek 7. julija 1868 v Mariboru, ki je obravnaval program slovenskih taborov, za prirejanje katerih se je ustanovil poseben osrednji odbor petih članov, načrtal tabor za Goriško.²⁴⁴ Ta odbor slovenskih taborov se v praksi ni uveljavil,²⁴⁵ na Goriškem je organiziranje prvega tabora začela skupina sedmih vplivnih mož na čelu z dr. Lavričem. Prav na dan ljutomerskega tabora je podpisala vabilo, s katerim so za dan 24. avgusta vabili v Gorico na sestanek goriške slovenske župane in druge veljake. Namen sestanka je bil, da se vsi prisotni porazgovore o potrebnosti, o datumu in kraju prvega tabora na Primorskem, ki naj bi sklenil: 1. »da se imajo vpeljati brez zamude ne samo slovenske normalke, ampak tudi slovenske gimnazije, realke i višje šole,« 2. »da se izda postava, da imajo c. kr. uradniki brez odloga po slovenskih uradnijah slovensko pisati vse, kar pride slovenskim strankam v roke, da se pa obenem odloči čas, stavimo 2 letna doba, po preteku ktere imajo po teh uradnijah le po slovensko uradovati,« 3. »da se ima ves slovenski narod zediniti v 'en o' kronovino, ki bi imela en sam deželni zbor,« 4. »se bode tudi druge nasvete posameznih oseb pretresovalo.«²⁴⁶

Tako so tudi na Goriškem pripravljali tabor le malo za pripravami za oba štajerska. O teh pripravah je ob koncu avgusta pisal mariborski »Slovenski gospodar«, ki je ob novici vprašal, kaj dela pri tem Kranjska.²⁴⁷ Goriška »Domovina« je poročala že o ljutomerskem taboru, o njem je zapisala: »Veseli nas ta tabor ne le zato, ker je to na Slovenskem nekaj novega, tim več posebno zato, ker kaže določen prestop iz pogubljive zanikavnosti na oder pozitivnosti.«²⁴⁸ Najavila je sestanek v Gorici 24. avgusta in ob ljutomerskem taboru objavila poseben članek, v katerem piše poleg drugega, da je slovensko narodnostno gibanje iz čitalniških okvirov prešlo na politična tla. Tabor v Ljutomeru »zaznamuje novo dobo v zgodovini narodnega našega razvoja, zaznamuje določni prestop ljudstva na politično polje.«²⁴⁹ Tri dni za objavo teh besedi naj bi bil v Gorici posvet. Zaradi spletk Italijanov, ki so najbrže pričakovali tega dne prvi slovenski tabor (meeting) v Gorici, o čemer priča tudi podatek iz arhiva tržaškega namestništva,²⁵⁰ je lastnik gostinskega lokala na goriškem Katariniju odpovedal prostore. Sestanek so prireditelji predstavili na 7. september, na ponedeljek, le en dan po drugi znameniti štajerski nedelji, ki je privabila v Žalec še več ljudi, kot jih je bilo v Ljutomeru.

²⁴³ Tabor pri Šempasu 18. oktobra 1868. Gorica 1868, str. (3).

²⁴⁴ Slovenski gospodar, 28, 9. 7. 1868.

²⁴⁵ V. Melik, Slovenski tabori. Kronika, XVI/1968, zv. 2, str. 71.

²⁴⁶ Po originalu, ki ga hrani Narodna in študijska knjižnica v Trstu; B. Marušič, Šempaški tabor. V dodatku k anastatičnem ponatisu Klavžarjeve brošure, navedene v op. 243, Nova Gorica 1968, str. (11–23).

²⁴⁷ Slovenski gospodar, 35, 27. 8. 1868.

²⁴⁸ D, 31, 31. 7. 1868, 122.

²⁴⁹ D, 34, 21. 8. 1868, 133–134.

²⁵⁰ Arhiv namestništva v Trstu; mikrofilmski posnetki v Arhivu Slovenije, Ljubljana, 144/156–157.

Reakcija Italijanov na tako masovno zasnovane politične pobude Slovencev je bila značilna za vzdušje, ki je vladalo na Primorskem tisto leto v medsebojnih razmerah obeh narodnosti. Trst je julija tistega leta doživel krvave narodnostne boje, a manjše demonstracije s protivladnimi tendencami so goriški Italijani uprizorili aprila leta 1868. Italijani so bili bojevit nasprotnik vlade, opogumljeni so bili zaradi bližine kraljevine Italije in zaradi akcij iredentizma, ki ga je zahodni državni sosed podpiral. Vendar o tem bomo govorili drugje. Odpoved sestanka je silila »Domovino«, da je podala svoje stališče do nameravanega tabora: »Ali je bil tabor poprej nujen ali ne, nočemo razsojati, po tem pa, kar ste na sv. Jerneja videli, zdi se nam, da je zdaj skoraj potreben.«²⁵¹ Drugačno je bilo stališče »Slovenskega naroda«: »S tem, da so nam preprečili prvo naše zborovanje za namenjeni tabor, so nas v sklepah le še toliko boljše utrdili.«²⁵²

Za dan 7. septembra je posebno vabilo pozivalo predstavnike goriških Slovencev v goriško čitalnico. Sklep sestanka je bila izvolitev odbora za tabor, ki ga je sestavljalo 25 članov (3 poslanci, goriškega deželnega zbora, 1 poslanec tržaškega mestnega sveta, 2 posestnika, 2 uradnika, 1 odvetnik, 1 podžupan, 14 županov in en duhovnik), ki so zastopali vse predele dežele, Trst pa je v odboru zastopal poslanec mestnega sveta v Trstu Ivan Nabergoj s Proseka. Vikar na Ponikvah Andrej Žnidarčič je bil edini predstavnik duhovščine. Na sestanku so na program tabora sprejeli prvi dve točki, ki jih je vabilo prineslo, medtem ko naj bi o »zedinjeni Sloveniji« na predlog solkanskega župana Matije Doljaka razpravljali bodoči sestanek odbora. Solkanski župan Doljak, ki se je »malo poprej iz Savla spreobrnil v Pavla in se je v svojem postopanju še nekako plašno oziral na svoje nekdanje laške prijatelje,«²⁵³ je bil proti zahtevi »zedinjene Slovenije«, ker bi po njegovem moglo zadostovati, »da se nam naše narodne pravice ne kratijo, ampak v enaki meri pripuste, kakor vsim drugim narodom, s katerimi živimo v eni državi«. Take pomisleke pa so odbili udeleženci sestanka 14. septembra 1868 v Gorici. Izvoljen je bil ob tej priložnosti ožji odbor tabora, za reševanje finančnih vprašanj je bil določen Ernest Klavžar. Odbor se je tudi obvezal, da bo »solidarno dobro stal za vse stroške, ki se ne bi založili s prostovoljnimi prispevki«.

Doljakovo stališče je našlo odmev v tisku. »Slovenski narod« je pisal, da kažejo taka stališča na politiko lista »Domovine«.²⁵⁴ Zanimive poglede na priprave na tabor podaja isti list: »Tudi naši goriški Slovenci so se jeli gibati in misel zedinjenja, ktero so jeli rodoljubi med narodom oživljati, nahaja veselo sprejemljiva tla. Le nekoliko besedi je treba govoriti s kmetom in njegov bister razum precej zapopade važnost te ideje, dasiravno je čisto nova. Pametno je bilo po moji misli, da so na-

²⁵¹ D, 35, 28. 8. 1868, 139.

²⁵² SN, 64, 1. 9. 1868.

²⁵³ Tabor pri Šempasu. V Lavričevi številki »Soče«, 1. 11. 1906; ponatis članka v »Soči«, 117—120; 8., 10., 13., 15. 10. 1908 in v »Primorskih novicah« G, 32, 33; 3., 10. 8. 1968.

²⁵⁴ SN, 78, 3. 10. 1868.

pravljanci našega tabora prej tla sondirali, dobro pripravili sebe in ljudstvo in potem šele dokončno sklenili postaviti med resolucije prihodnjega tabora na Goriškem. Ravno tako pa tudi trdimo, da bi bila grozovito velika napaka, katere bi ustanovljalcem ne odpustili, ko ne bi postavili te točke v program prihodnjega tabora.²⁵⁵

Organizatorji so pripravili za kraj tabora senožet pri Šempasu, počakati pa so morali, da je prenehal zasedati goriški deželni odbor, da so tako, sledeč določilom zakona, lahko vložili prošnjo za tabor. Plakat, ki je vabil nanj 18. oktobra 1868, je v programu postavil na prvo mesto zahtevo: »Naj se zedinijo vsi Slovenci v eno kronovino s svojim deželnim zborom.« Bil je to prvi slovenski tabor, ki je postavil že v program tabora »zedinjeno Slovenijo«. Med drugimi zahtevami tabora najdemo zahtevo, da se v vseh šolah na Slovenskem poučuje v slovenskem jeziku in sicer takoj ali pa vsaj v teku enega leta, ista točka zahteva, da se v Ljubljani ustanovi pravna fakulteta. Tretja točka je zahtevala, da se v vseh slovenskih uradih prične takoj uradovati v slovenskem jeziku. V ta namen naj bi se javne službe podeljevale domačinom, ki jih je veliko zunaj slovenskih krajev. Kot želje pa je tabor postavil, da se na Goriškem ustanovijo nekatere glavne šole, ki naj bi se jim dal najpotrebnejši kmetijski poduk, da se v škofijskih in cerkvenih uradih uraduje v slovenskem jeziku.

Oklic za tabor so objavili vsi slovenski časniki, v prevodu pa je izšel tudi v goriški »Görzer Zeitung«, ²⁵⁶ ki je o taboru prav prijazno pisala. Prav tako stališče pa tudi uradno dovoljenje, ki je bilo izdano v nekaj dneh, kaže, da je oblast hotela tabor izkoristiti proti Italijanom. Prav zaradi izgrediv, ki naj bi jih povzročali Italijani, je namestnik v Trstu Möring zahteval od glavarja barona Pina, da stori potrebne varnostne ukrepe, ki jih ponazoruje razglas 15. oktobra. Podpisal ga je Pino in določal je pota, po katerih naj udeleženci tabora hodijo pri prehodu skozi Gorico. »Domovina« je ukrep oblasti komentirala takole: »Glede na mržnje med narodnostima, glede na mogočno razdraženost na eni zavoljo navdušenosti na drugi strani je obveljala misel, da se vsem nevšečnostim v okoliščini pride s tem, da se drže vsak sebi tisti elementi narodni, pri katerih bi utegnili nenadoma pred bliskom zagrmeti, djanje premišljevanje prehiteti. Ta misel se nam zdi da gleda iz tega razglasa.« ²⁵⁷ Drugače je reagiral na vsebino razglasa barona Pina Ernest Klavžar, ki je v svoji brošuri o šempaškem taboru pisal: »Kaj takega nismo pričakovali in razžalil je ta ukaz vse Slovence, kajti Gorica je tudi naše mesto, tu se shajamo vsak dan, po vseh ulicah, v raznih opravilih, — le na dan naše radosti morali smo hoditi po stranskih potih. — Zgodilo se pa vendar ni nič hudega, in tega se veselimo vsi Slovenci.« ²⁵⁸ Zanimivo pa je pri tem vsekakor zadržanje goriškega nemškega lista, ki je ukrep oblasti komentiral kot brez primere v tedanji Avstriji, iskal je za tako postopanje vzroke v zadržanju Italijanov, ki bi tabor lahko izkoristili za

²⁵⁵ SN, 81, 10. 10. 1868.

²⁵⁶ Görzer Zeitung, 82, 13. 10. 1868.

²⁵⁷ D, 43, 23. 10. 1868, 170.

²⁵⁸ N. d., str. 13.

protislovenske izgrede.²⁵⁹ List, ki je ta komentar prinesel neposredno pred taborom, je izšel istega dne kot »Domovina«, ki je o ukrepu molčala, pač pa je pozivala taborite: »Red in spodobnost Vam boji glavna skrb.«²⁶⁰ Kasneje je goriški nemški list v članku »Izjemno stanje v Gorici« pisal, da je bil vladni ukrep »v nasprotju s svobodo, človeškim dostojanstvom in vzajemnostjo«.^{260a}

V vzdušju varnostnih ukrepov oblasti, v spoznanju o uspehih dveh predhodnih slovenskih taborov, z mislijo, da pomeni tak zbor nekaj povsem novega, se je odvijal 18. oktobra šempaški tabor, pomemben mejnik slovenskega političnega življenja na Primorskem. Za »zedinjeno Slovenijo« je na taboru govoril dr. Tonkli, ki je v združitvi Slovencev spoznaval močno obrambo do italijanskih ozemeljskih aspiracij. Pri tem se je ob drugi obletnici plebiscita spominjal usode beneških Slovencev, »katerih 40 tisuč zdihuje pod jarmom laškega naroda, ker Lahi ne priznavajo narodnih pravic, marveč z nogami po njih teptajo... Prepričan sem, slovenski možje, da ko bi bili benečanski Slovenci leta 1866 z nami vred združeni v Slovenijo, ne bi bili oni nikdar padli pod laško vladno, kjer so za vse veke za nas izgubljeni«.²⁶¹ Tonkliju se je pridružil dr. Vošnjak, ki je tabor pozdravil v imenu štajerskih Slovencev. Vošnjak je protestiral tudi proti strogim ukrepom oblasti, »da se nam Slovincem na naši slovenski zemlji pot zapira skozi slovensko mesto«.²⁶² Dr. Lavrič se je zavzemal za slovensko uradovanje in tabor je sprejel zahtevo, da se začne po slovenskih uradih nemudoma uradovati v slovenskem jeziku. Prav tako je tabor sprejel zahtevo, da se prične v slovenskem jeziku takoj tudi pouk po vseh slovenskih šolah, o čemer je na taboru govoril Ivan Nabergoj. O podeljevanju služb domačinom je govoril privatni uradnik v Gorici Viktor Dolenc. O peti in šesti točki programa tabora (želji, da se v cerkvenih uradih uraduje v slovenskem jeziku in da se ustanove nekatere glavne šole s potrebnim kmetijskim poukom) sta govorila Ernest Klavžar in posestnik iz Skopega Jožef Živec.

Medtem ko je »Domovina« po končanem taboru pisala polna navdušenja, je pri glavni zahtevi šempaškega tabora dodala, da se ima zedinjenje Slovenije opraviti »po postavni poti«. »Slovenski narod« je v posebnem telegramu pisal, da je bilo na taboru »zedinjenje Slovencev« sprejeto z navdušenjem, »Novice« so pa priobčile telegram, iz katerega je razbrati, da je bilo veliko navdušenje »osebno za Slovenijo«.²⁶³ Za »Slovenski narod« je napisal posebno poročilo o taboru dr. Vošnjak, ki je napadel ljubljanske prvake, ker se tabora niso udeležili.²⁶⁴ »Novice« so odgovarjale in pri tem razlagale svoja stališča do taborov sploh. Tabori so stvar krajev, kjer jih priredijo, niso shajališča enih in istih slovenskih agitatorjev, nima pa tudi vsakdo »srbičico, da bi moral povsod govoriti«.²⁶⁵

²⁵⁹ Görzer Zeitung, 83, 16. 10. 1868.

²⁶⁰ D, 42, 16. 10. 1868, 165.

^{260a} Görzer Zeitung, 84, 20. 10. 1868.

²⁶¹ D, 45, 6. 11. 1868, 179.

²⁶² D, 76, str. 180.

²⁶³ SN, 85, 20. 10. 1868; N, 43, 21. 10. 1868, 354.

²⁶⁴ SN, 86, 22. 10. 1868.

²⁶⁵ N, 44, 28. 10. 1868, 360.

Šempaški tabor je odmeval bodisi v italijanskem tisku, tržaškem pa tudi videmskem. »Giornale di Udine« je spoznal v taboru naklepe vlade proti Italijanom,²⁶⁶ tržaški italijanski listi pa so govorili o panslavizmu, povezanem s taborom.²⁶⁷ Velik je bil odmev po vseh goriških krajih. Tako piše dopisnik iz Sovodenj: »Narodna zavest tukajšnjega ljudstva se je po šempaškem taboru zelo zbudila. Naši kmetje domu prišedši, trdili so živo, da je vsa resnica, kar se je ondi govorilo v pravičnih zahtevah slovenskega ljudstva.«²⁶⁸ Takih in podobnih zapisov je v tisku veliko. Zaustravimo se pri dveh ocenah, ki sta nastali približno v istem času. Ernest Klavžar je v »Slovenskem narodu« pisal: »Menda ne bode preveč učeeno, če pravim, da je naš slovenski tabor pri Šempasu izmed svojih bratov v Ljutomeru in Žavcu najvažnejši. Da to izgovorim, me nikakor ne zapeljuje kak provincijalističen ponos, temuč zatrditi moram, da sem in da smo tu najprvo skozi in skozi Slovenci. Ali če že v nemar pustimo, da je naša slovenska stran izpostavljena italijanstvu morda še mnogo bolj kakor vzhodna stran germanstvu in da nam je zgodaj delati za to, da se narodna zavest obudi in tako zgodaj živ protest postaviti širčemu se italijanstvu, eno nam mora vsakdo pritegniti, namreč, da šele po tretjem slovenskem taboru prišle so tirjatve Slovencev po zedinjenju med splošen političen svet, celo izven meja našega cesarstva.«²⁶⁹ Na prireditvi solkanske čitalnice pa je drugi aktivni udeleženec šempaškega tabora, Matija Doljak govoril: »Kaj menite, je razlilo tako slavni svit okoli tabora šempaškega? Zaradi kake prednosti se je o njem več govorilo in pisarilo po avstrijskih in tujih časnikih, ko o vsakem drugem taboru? Kaj je pripomagal k temu, da je ideja 'zedinjenje Slovenije' šele po šempaškem taboru postala tako važno vprašanje, da se sedaj pretresuje ne le po vsem slovenskem, ampak da so ga tudi skoraj vsi večji nemški in drugi tuji časniki vzeli vsak na svoje rešeto? Vsakovrstne ovire in zapreke, ki so se taboru stavile: nasprotniki, ki so ga kleli že v prvem začetku zatreti, z eno besedo 'mučeništvo' ga je tako visoko oslovilo in mu tako važnost pridobilo.«²⁷⁰

S tem se je pričelo taborsko gibanje na Goriškem. Željo po njegovem nadaljevanju izraža E. Klavžar z besedami: »Nauk pa, ki sledi iz tega imenitnega dogodka, je: da moramo pogosto tabore sklicevati, in da imajo posebno župani in starešine stopiti na čelo, kadar gre za kako važno zadevo, — zlasti pri volitvah deželnih poslancev.«²⁷¹ Prav kmalu po taboru pa je dopisnik iz Medane v Brdih, ko je opisoval neprijetnosti, ki so jih nekateri udeleženci tabora iz Brd doživeli po vrnitvi, povedal željo: »Ali naj si bode temu, kar hoče, ni nam žal, da smo bili pri taborju, želimo pa, da bi se precej v naši okolici drugi slov. tabor napravil, gotovo se bomo v obilnejšem številu snidli. Tabor šempaški

²⁶⁶ R. M. Cossar, *Gorizia ottocentesca dal sessantasei agli albori del settanta (silloge documentaria)*. Separatni odtis iz »Rassegna storica del Risorgimento«, XXV, set.-ot. 1938, fasc. IX—X, str. 57.

²⁶⁷ SN, 89, 29. 10. 1868.

²⁶⁸ N, 50, 9. 12. 1868, 410.

²⁶⁹ SN, 111, 19. 12. 1868.

²⁷⁰ SN, 115, 31. 12. 1868.

²⁷¹ N. d., str. 39—40.

pa nam ostane v vednem spominu kakor naši vrli slov. govorniki.«²⁷² Misel, da se prihodnji tabor pripravi v Brdih, je bila živa že od šem-paškega tabora dalje.²⁷³ »Slovenski narod« je tabor v Brdih napovedal za pomlad 1869, obenem pa poročal, da vodi dr. Žigon akcijo, da bi v Brdih medtem prišlo do upravnih sprememb.²⁷⁴ Brda naj bi po novih upravnih spremembah pripadala goriškemu okraju, tako kot je sklenil goriški deželni zbor. Tako se dopisnik iz Medane zavzema za sodnijo v Kojskem za vsa Brda, pri tem pa poudarja, »da bo treba prositi tudi za izločanje nekaterih občin iz politiškega okraja gradiškega, zakaj nobena vas ne sme spadati v kak sodnijski okraj, kateri ni v tistem politiškem okraju, kteremu dotična vas v politiških zadevah pripada. Ker ima biti sedež nove sodnije v pol. okraju goriškem, treba, da tudi tiste vasi (Medana itd.), ktere so zdaj politiško pod Gradiščem, politiško pod Gorico pridejo«. ²⁷⁵ Malo kasneje beremo v dopisu iz Medane željo, da bodo briške občine priključene goriškemu političnemu okraju.²⁷⁶ Ta zahteva je nato prišla tudi v program briškega tabora.

Dne 21. marca 1869 so se zbrali briški župani in drugi veljaki na sestanek v Venderminovi gostilni v Biljani. Določili so 18. april za dan tabora, določili program, ki je obsegal poleg »zedinjene Slovenije« ter vprašanja o rabi slovenskega jezika v uradih in šolah ter pravne fakultete v Ljubljani, še vprašanje okrajnega sodišča v Brdih, ločitev slovenskih krajev od sodnega okraja Krmin in političnega okraja Gradišče ob Soči in predelsko železnico.²⁷⁷

Na prvem sestanku so izvolili tudi taborov odbor, ki je štel 37 članov, od teh je bilo 21 Bricév, iz drugih krajev Goriškega 9 in 7 zunaj Goriške. Med člani odbora zunaj Brd velja omeniti dr. Vošnjaka, pesnika Vilharja, Josipa Nollija, trgovca Kapusa iz Celja, Matijo Majerja, dr. Pavliča iz Velikovca in Ivana Nebergoja. Med odborniki iz Brd so bili tudi trije duhovniki, tako da so bili v taborovem odboru skupaj 4 duhovniki, v nasprotju z odborom za šempaški tabor, kjer je bil le eden. »Domo-vina« je zapisala: »Veseli pozdravljamo ta tabor na italijanski meji, kajti on bo očiten dokaz našim sosedom, da tudi, kar nas je na našem bregu Soče, smo trdne volje, braniti naše narodne pravice; da ne hrepenimo ne po jeziku ne po kulturi italijanski, najmanj pa po združevanju z Italijo, ampak da hočemo v še v ožjo zvezo stopiti z našimi brati po celem Slovenskem in dosledno ostati državljani Avstrije«. ²⁷⁸

Organizatorjem je okrajno glavarstvo v Gradišču ob Soči povzročalo težave, ker je zahtevalo, da se iz programa črta točka o »zedinjeni Sloveniji«. ²⁷⁹ Končno je bila sprejeta formulacija »Slovenci naj se zedinijo

²⁷² D, 44, 30. 10. 1868, 174—175; Briški tabor 25. aprila 1869, četrti slovenski tabor. V »Ne vdajmo se!«, Dobrovo v Brdih 1969 str. 5—29.

²⁷³ D, 52, 25. 12. 1868, 207—208.

²⁷⁴ SN, 111, 19. 12. 1868.

²⁷⁵ D, 52, 25. 12. 1868, 207—208.

²⁷⁶ D, 3, 22. 1. 1869, 13.

²⁷⁷ D, 12, 24. 3. 1869, 52.

²⁷⁸ D, 13, 2. 4. 1869, 54.

²⁷⁹ SN, 43, 13. 4. 1869.

po postavni poti, ustavni (konstitucionalni) poti v eno kronovino z enim deželnim zborom».²⁸⁰

Program tabora je predvideval v prvi točki razpravljanje o tem, da se osnuje za Brda sodnija ter da se občine Dolenje, Biljana in Medana priključijo goriškemu okraju. Druga točka je obsegala »zedinjeno Slovenijo« in sicer v formulaciji, ki jo je oblast dovolila, v tretji in četrti točki naj bi udeleženci tabora govorili o uvedbi slovenskega jezika v urade in šole, v peti točki je bilo priporočilo vladi, da zgradi železnico čez Predil.²⁸¹ Za čas tabora je bil določen 18. april, za prizorišče pa kraj Drnovk ob potoku Reki v biljanski občini. Pred taborom je neki dopisnik v »Domovini« upal, »da to pot ne bo treba ni straž ni zamer«.²⁸² 18. aprila je dež preprečil prireditve, iz Ljubljane je tega dne prišel Josip Nolli.

Tabor je bil prestavljen na nedeljo, 25. aprila, in »se ne odloži več, naj bo vreme, kakršno koli«.²⁸³ Tega dne se je pod Drnovkom zbralo 6000 ljudi. Časopisno poročilo piše takole: »Če smo gledali z odra proti zahodu obrnjene poslušavce, zdelo se nam je, kakor da bi si vrli naši Brici napravljali jez proti navalu dežele lakomnosti in narodne propagande; če smo pa gledali in poslušali krepke, navdušene govornike, obrnjene proti vzhodu — proti Gorici, proti Ljubljani itd., mislili smo na uravnavo notranjih naših državnih in narodnih razmer, na položaj Slovencev v Avstriji in sedanji vladi nasproti.« O prvi točki je govoril dr. Žigon, predsednik tabora, drugo točko je zagovarjal mladenič iz Medane, Vincenc Toroš, skupaj z dr. Tonkljem, o slovenskem uradovanju je govoril Klavžar, medtem ko je Lavrič govoril o uvedbi slovenskega jezika v šole. Zadnjo točko je razlagal Matija Doljak. Na taboru je bilo prečitano tudi pismo dr. Bleiweisa, v katerem stoji tudi: »Srce mi radosti igra, ako se spominjam, da o oni najvažnejši točki, ki ste jo tudi vi vzeli na čelo svojih sklepov — tj. o zedinjenju Slovencev — sem jaz že 1848. leta v cesarjevi hiši na Dunaji pred cesarskim princem Ivanom govoril. Radujem se, da moje besede, moje želje pred 20 leti z mladostno pogumnostjo izrečene, odmevajo se zdaj po vsej Sloveniji in da Vi, junški graničarji na meji italijanski, izrekli ste možato besedo: Ne vdajmo se!«. »Domovina«, ki je med slovenskimi listi tabor najbolj podrobno opisala, je zaključila svoje poročilo, da je bil tabor bolj lokalnega pomena, »pa glede na deželo, ki ga je napravila, in glede na kraj, kjer ga je napravila, važnejši od šempaškega«.²⁸⁴

Medtem so se tržaški Slovenci pripravljali na tabor, ki naj bi ga priredili pri Fernetičih; kasneje je oblast tabor prepovedala. Predstavniki goriških Slovencev so se nato udeležili prvega tabora na Kranjskem, ki ga je na Kalcu na Pivki 9. maja 1869 organiziral Miroslav Vilhar. Že na šempaškem taboru je dr. Lavrič izrekel potrebo po taboru na Bistriškem;²⁸⁵ sodelovanje je na tem pivškem taboru kot član taborovega od-

²⁸⁰ D, 14, 9. 4. 1869, 59.

²⁸¹ D, 16, 16. 4. 1869, 61.

²⁸² D, 15, 16. 4. 1869, 63.

²⁸³ D, 16, 23. 4. 1869, 65.

²⁸⁴ D, 17, 30. 4. 1869, 69.

²⁸⁵ SN, 12, 28. 1. 1869.

bora poleg Viktorja Dolenca iz Gorice, Ivana Nabergoja s Proseka in dr. Antona Žigona iz Kojškega.²⁸⁶ Lavrič je bil na pivškem taboru namestnik predsednika tabora. Govoril je o vpeljavi slovenskega jezika v urade, V. Dolenc pa o ustanovitvi zavarovalnice.²⁸⁷ Goričani so nato poslali svoje predstavnike na vižmarski tabor 19. maja 1869; tu so bili dr. Tonkli, dr. Lavrič, dr. Premmerstein in Jeglič. Tonkli in Premmerstein sta na taboru govorila, Tonkli je prinesel pozdrave goriških Slovencev in zagovarjal združenje Slovencev: »Avstrija je žalibog žalostno skušnjava doživela, da je zgubila Slovence na Laškem. To ne bi bilo mogoče, ako bi se bila združba avstrijskih Slovencev že davno zvršila in bi se bratje na Laškem ne bili polaščevali.«²⁸⁸ Tolminski notar Premmerstein pa je prinesel taboru pozdrave Tolmincev.²⁸⁹ Za 23. maj 1869 je »Slovenski narod« napovedal tabor v Gorici, a vse kaže, da je bila to le neka pobuda, ki ni imela posebnega odmeva. Prav tako kot ni našel plodnih tal oglas dopisnika iz Prvačine, ki je pozival Vipavce, naj bi priredili tabor 8. septembra 1869 ob priliki vsakoletnega romanja v Logu pri Vipavi.²⁹⁰

Poleg briškega tabora in udeležbe na dveh kranjskih taborih pa je politično življenje goriških Slovencev v letu 1869 nadvse pomembna ustanovitev prvega slovenskega političnega društva na Goriškem. Taborско gibanje, s katerim so tudi goriški mladoslovenski politiki z velikim uspehom opravili veliko preizkušnjo v vodenju množičnega političnega gibanja, je sililo k strankarski formaciji, k še bolj organiziranemu nastopu, kar lahko predstavlja le stranka. »Slovenski narod« je meseca julija 1869 pisal, da bi se morali goriški Slovenci ganiti in postaviti lastno politično društvo, kajti od sporov v vrstah Italijanov, imajo lahko koristile goriški Slovenci.²⁹¹ Pobuda je bila kmalu uresničena, saj je prvi osnovalni odbor novega političnega društva v Gorici, ki je dobilo naziv »Soča«, 24. avgusta 1869 sestavil pravila, ki jih je nato oblast potrdila 2. septembra 1869. V pravilih piše, da je namen društva, »braniti in uresničevati na podlagi temeljnih državnih postav pravice slovenskega naroda, zlasti popolno narodno enakopravnost v vseh razmerah javnega življenja«. V program dela si je društvo zadalo sklicovanje zborov društva, ki naj bi obravnavali ne le načela političnih, socialnih in narodno-gospodarskih vprašanj, temveč vsa aktualna dogajanja. Društvo naj bi sklicovalo tabore, populariziralo naj bi znanstvene in poljudne izsledke in gradivo, izdajalo naj bi lasten tisk, pisalo razne prošnje in interpelacije ter sodelovalo pri raznih oblikah volitev.²⁹²

Poziv na vstop v društvo so 14. septembra 1869 podpisali v Gorici člani osnovalnega odbora: Matija Doljak, Andrej Jeglič, Ernest Klavžar, dr. Lavrič, Janez Ličen, dr. Tonkli in dr. Žigon. Z besedami: »Že smo dokazali svetu, ki nas je hotel prezreti, da še živimo in napredujemo.

²⁸⁶ N, 18, 5. 5. 1869, 143.

²⁸⁷ N, 21, 26. 5. 1869, 164.

²⁸⁸ N, ib., 166–167.

²⁸⁹ N, 22, 2. 6. 1868, 174.

²⁹⁰ SN, 97, 19. 8. 1869.

²⁹¹ SN, 85, 22. 7. 1869.

²⁹² D, 37, 17. 9. 1869, 153–154.

Ali vse, kar smo do zdaj storili, ne zadostuje, da se vsestransko razvije naš narod. V ta namen je treba ne samo narodne zavesti, ampak tudi svobode. Narod je pa svoboden, če je popolnoma svoj, da sme sam delati sebi v korist, in če vlada potrjuje in izpolnjuje pravične želje in sklepe narodnih poslancev in ljudskih zborov«, pojasnjuje poziv idejne vzgibe novega društva, »slovenskega društva za brambo narodnih pravic na Goriškem«. Poziv podaja kratko zgodovino in oceno dotedanjega narodnostnega prebujenja: »Začeli so domoljubni možje po časopisih in bukvah buditi narod, potem smo stopili v čitalnice in dospeli do taborov. Sploh sme tedaj narod ponosen biti svojega truda. Vse to pa so storile doma posamezne moči, ki so se le pri taborih zedinile z velikim uspehom. Takrat smo se prepričali, da mora narod svoje moči zbrane imeti v kadem središču in da bi mu veliko koristilo stalno vodstvo, za katero vsakdo ve in ktero je pripravljeno pretresovati vsakovrstne potrebe, pritožbe in pomanjkljivosti, ki zadevajo narod in deželo, duševni in materialni napredek, in ktero bi potem pošiljalo te sklepe dotičnim javnim zborom in c. k. oblastnijam, ministrom in celo presvitlemu cesarju. Neizrekljivo bi pa koristilo tako društvo pri volitvah vsake vrste, da se izvolijo neodvisni, delavni, značajni možje, ki bodo brez strahu in vselej govorili in sklepali tako, kakor so prepričani, in kakor so volilcem obljubili.«²⁹³ Podpisniki poziva, ki so bili aktivni udeleženci taborskega gibanja, so ustanovili novo društvo gotovo zaradi preizkušenj, ki so jih dobili na dveh taborih. Pokazala se je potreba po stalnem vodstvu in organizaciji, kar je moglo predstavljati edinole politično društvo.

Slovensko društvo za obrambo narodnih pravic, imenovano »Soča«, je sredi oktobra imelo že 100 članov ter se je 14. oktobra 1869 zbralo na svoj prvi občni zbor. Za prvega predsednika je bil z 33 glasovi izvoljen dr. Tonkli, dr. Lavrič je prejel le 11 glasov. Odborniki so postali Matija Doljak, dr. Josip Abram, podžupan iz Oseka Josip Faganel, Ernest Klavžar, dr. Lavrič, Jožef Nanut, župan iz Šandreža, Franc Povše, kmetijski učitelj v Gorici in dr. Žigon. Občni zbor je potrdil svoje soglasje z zahtevo o »zedinjeni Sloveniji«, soglašal je s politiko kranjskih in štajerskih deželnih poslancev in izrekel željo, da bi jih goriški posnemali in »ako le mogoče, svoje zahtevanje v obliki resolucije v zboru predložiti.«²⁹⁴ Prvi uspeh take pobude je bila interpelacija za »zedinjeno Slovenijo« v goriškem deželnem zboru 30. oktobra 1869, ki je izzvala burno politično akcijo, med društvom »Soča« in konservativci. Najbrže je bila posledica odstop poslanca dr. Abrama iz odbora društva »Soče«, ²⁹⁵ Abram se je nagibal k Marušič-Winklerjevi skupini, na začetku deželnozbornih volitev 1870 je bil še kandidat »Soče«, a so ga kasneje konservativci po izvolitvi imeli za svojega. Drugi uspeh »Sočanov« je bil, da so si zagotovili nekaj mest v odboru goriške čitalnice, katere predsednik je sredi novembra po četrti volitvi postal dr. Tonkli.²⁹⁶

²⁹³ D, 37, 17. 9. 1869, 153.

²⁹⁴ D, 40, 41; 8., 15. 10. 1868, 167—168, 172.

²⁹⁵ D, 46, 19. 11. 1869, 196.

²⁹⁶ Ib.

Sicer je kmalu po ustanovitvi »Slovenski narod« zadel novemu društvu nalogo, da raztegne svoje dejavnosti na vse okraje v deželi, kjer bivajo Slovenci. »Tako menimo bode nasledek tega gibanja tako važen, da bode po prvih volitvah naš deželni zbor vso drugo obliko dobil, t. j. tako, kakor je naravno opravičena.«²⁹⁷

Toda ob nastopu novega leta smo priče političnega preobrata, ki nastaja v dr. Tonkliju. Na drugem občnem zboru »Soče« se je odpovedal predsedniškemu mestu, prav isti zbor pa je podprl Tonkli-Žigonovo interpelacijo 30. oktobra 1869 v goriškem deželnem zboru.²⁹⁸ Vendar je Tonklijev dokončni preobrat prišel šele po neuspehu po volitvah poleti 1870. Dr. Tonkli je bil poleg dr. Lavriča najvidnejši goriški politik, v nekem smislu sta si bila tekmeča. Medtem ko je bil dr. Tonkli predstavnik Goričanov predvsem kot poslanec, pri raznih vprašanjih slovenske politike in pri slovenskem vodstvu v Ljubljani, je bil Lavrič najbolj popularen med množicami, med čitalničarji in taboriti. Tako se je dr. Tonkli udeležil 8. maja 1870 konference slovenskih veljavnejših mož v Ljubljani, o kateri piše Prijatelj,²⁹⁹ da niso prvaki povabili nobenega mladostlovenca. O tem je poročal Lavrič v pismu Josipu Jurčiču, sicer nedatiranem, a verjetno spisanem med 11. in 29. majem 1870. Iz pisma je razvidna tudi Tonklijeva nelojalnost do strankarskega tovariša: »Na Vaš telegram Vam moram le malo odgovoriti. Za Goriško je šel le Tonkli v Ljubljano, za Trst je bil Cegnar tam. Jaz sem govoril z obema, pa nič ne smesta povedati. Rekla sta mi le, da so vsi sklepi soglasni in da je bilo vsim žal, da se spravite, in sklepe povede uže poslancem vsim tedaj tudi Vašim.«³⁰⁰ »Slovenski narod« je nato pisal o sklepih tega sestanka, ki so jih udeleženci skrivali in niti rodoljub, kot dr. Lavrič, ni mogel zvedeti zanje.³⁰¹

»Soča« je potem začela pripravljati tla novim taborom na Goriškem, predsedoval ji je Lavrič. Na zboru društva aprila 1870 so predvideli tabora v Tolminu in na Krasu.³⁰² Že prvega maja je društvo sklicalo tabor v Tolmin, ki je imel v programu »zedinjeno Slovenijo«, izgradnjo železnice čez Predil, predlog, da se gospodarstvo uredi na tak način, da se davki ne bodo ne vižali ne nižali, uveljavljanje 19. čl. ustave in 8-razredno slovensko meščansko šolo v Tolminu. Te točke naj bi na taboru »pretresovali in potrjevali.«³⁰³ Prvega maja 1870 se je pod Kozlovim robom v Tolminu zbralo 8000 taboritov, taboru je predsedoval dr. Lavrič. O prvi točki, zedinjenju Slovenije, je govoril tolminski rojak Robert Miani, predelsko železnico je zagovarjal dr. Žigon, o problemih davčne politike sta govorila Matija Doljak in notar Premmerstein. Tonkli se je zavzemal za osemrazredno meščansko šolo v Tolminu, dopolnjeval ga je župnik Rutar iz Volč (prvi duhovnik, ki govori na nekem

²⁹⁷ SN, 116, 2. 10. 1869.

²⁹⁸ SN, 13, 1. 2. 1870.

²⁹⁹ Prijatelj, n. d., III, str. 302–304.

³⁰⁰ NUK v Ljubljani, rokopis, oddelek, Jurčičeva korespondenca, F 45.

³⁰¹ Prijatelj, n. d., III, str. 306.

³⁰² SN, 50, 21. 4. 1870.

³⁰³ N, 17, 27. 4. 1870, 140.

taboru na Goriškem), Ernest Klavžar pa je govoril o uveljavljanju 19. člena temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov. Posebej velja poudariti pomen govora uradnika Mianija, ki je zahteval, da so deželni poslanci dolžni zagovarjati program »zedinjene Slovenije«.³⁰⁴

Ob koncu meseca maja je sledil tabor v Sežani, ki ga je sklicalo društvo »Soča«. Taboru v Sežani 29. maja 1870 je predsedoval dr. Lavrič. Kaže, da je prva pobuda za tabor prišla od tržaških okoličanov,³⁰⁵ ki so že pred letom dni pripravljali tabor, a ga je oblast prepovedala. O »zedinjeni Sloveniji« je govoril Ernest Klavžar, istrski buditelj Slovenec Franjo Ravnik, duhovnik, je govoril o uveljavljanju 19. člena ter o uvedbi slovenskega jezika v urade in šole. Ustanovitev slovenske petrazredne šole v Sežani je zagovarjal Jožef Živec, posestnik in predsednik čitalnice v Skopem (govornik na šempaškem taboru), o ustanovitvi meščanske šole za tržaško okolico je govoril Jurij Gerdol, medtem ko je Josip Faganel obravnaval davčno politiko, temo, ki jo je pred mesecem obravnaval tudi tolminski tabor.³⁰⁶

S tem je bilo taborsko gibanje v okviru takratnih upravnih meja Goriške zaključeno, kasneje je politično društvo poskušalo pripraviti tabor v Renčah na pomlad 1871, vendar ga je oblast prepovedala iz razlogov, ki so takrat vplivali na prekinitve gibanja na celotnem slovenskem ozemlju. Prepoved tabora v Renčah je oblast motivirala s pripombo, da utegnejo točke dnevnega reda sejati sovraštvo med narodoma, bivajočima v deželi.³⁰⁷ Čez leto dni je društvo svojo namero ponovilo, tabor je bil znova prepovedan.³⁰⁸ Šest let nato (1878), proti koncu Auerspergove vlade, se je taborsko gibanje obudilo, vendar ne več povsem v duhu prejšnjega. Na Goriškem sta bila dva uspešna tabora v Kojskem v Brdih in v Kobariду, istrski in tržaški Slovenci pa so se tedaj zbrali v Dolini pri Trstu.

Slovenski tabori na Goriškem so do takrat najbolj množično razgibali narodnostno prebujanje, saj se je po vesteh iz časopisja vseh štirih taborov v razdobju 1868—1870 udeležilo od 30.000 do 34.000 ljudi. Pobuda za njih prirejanje je bila pri mladih liberalnih elementih, toda ko je gibanje postalo množično, so se jim pridružili tudi konservativci. Medtem ko je na prvem sodeloval le en duhovnik in sicer kot član taboroškega odbora, so bili pri naslednjem taboru v odboru že štirje duhovniki, na tretjem in četrtem taboru pa sta dva duhovnika nastopila kot govornika. Če spregovorimo še o programih taborov, potem lahko trdimo, da je bil najradikalnejši šempaški tabor, ki je v svojem programu postavljал zahteve in želje. Med zahtevami je bila »zedinjena Slovenija« vprašanje, o katerem so programi naslednjih taborov predlagali, da se le razpravlja, vendar naj bi razprava potekala o združitvi Slovencev »po postavni poti«, česar šempaški tabor ni imel v svoji programski formulaciji, niti ni tako sprejel resolucije. Šempaški tabor je imel izključno politične in narodnostne zahteve, v programe naslednjih taborov, v njih

³⁰⁴ SN, 53—54; 7., 10., 12. 5. 1870.

³⁰⁵ SN, 50, 30. 4. 1870.

³⁰⁶ SN, 65—67; 4., 9., 11. 6. 1870.

³⁰⁷ Soča, 5, 14. 6. 1871.

³⁰⁸ Soča, 37, 12. 9. 1872.

razpravo ter med sprejete sklepe pa so prišla tudi različna gospodarska vprašanja, povezana zlasti z območjem, na katerem se je tabor odvijal. Poudarjanje teh vprašanj pa je popestrilo vrste stalnih govornikov, med katerimi najdemo vselej dr. Lavriča in Ernesta Klavžarja, dr. Tonkli je bil govornik na treh taborih, prav tako Matija Doljak. Nekateri izmed Goričanov pa se kot govorniki pojavljajo tudi na drugih taborih zunaj Goriške, omeniti velja tabora na Kalcah in na Vižmarjih pri Ljubljani. Zunaj meja upravne Goriške sta se odvijala še dva tabora, na katerih je bila vidna udeležba Goričanov ter tabor v Vipavi. Prva dva so priredili istrski Slovenci in Hrvati. Prvi istrski tabor je bil v Kubedu pri Kopru 7. avgusta 1870. Zamisel tabora je nastala ob množični otvoritvi čitalnice v Boljuncu 15. maja 1870, kjer je bilo, »bolj taboru kakor čitalničnemu shodu podobno«; tabor za Istrane naj bi se pripravil meseca avgusta v Boljuncu.³⁰⁹ Časniki so kasneje najavili tabor v Kubedu, na katerem se bo razpravljalo o prvi točki o tem, »kako se imajo ravnati Slovenci v Istri, da dosežejo svoje pravice (tu se bo poudarjalo zedinjenje Slovencev)«, dalje o uvedbi slovenskega jezika v urade in šole, o davkih, o ustanovitvi glavne šole v koprskem okraju. Tabor pa ni važen le za Istrane, marveč za vse Slovence, »kajti taborovali bomo blizu našega Jadranskega morja«.³¹⁰ Taboru je prisostvovalo 5000 ljudi, predsedoval je dr. Lavrič, o prvi točki pa je govoril Franjo Ravnik, govornik sežanskega tabora. O enakopravnosti slovenskega jezika je govoril duhovnik Blažič iz Dolenje vasi, o davkih posestnik Cepek iz Rožarja, o glavni šoli v koprskem okraju pa dolinski dekan Jurij Jan.³¹¹ Lavrič in V. Dolenc sta bila v naslednjem letu odbornika istrskega tabora na Kastvu pri Reki 21. maja 1871.³¹²

Tretji tabor, ki ga ob tem omenjamo, je bil v Vipavi 14. avgusta 1870, potem ko je bil 29. junija odpadel zaradi slabega vremena. Goriško taborsko vodstvo se tega tabora, ki je bil v rokah kranjskih konservativcev, ni udeležilo. Tabor je imel v programu razpravo po združitvi vseh Slovencev, o uvedbi slovenskega jezika v urade in šole, o razširitvi občinske avtonomije ter nekaj lokalnih vprašanj, med katerimi je bila tudi potreba po železnici iz Škofje Loke prek Vipave na Trst in zaradi česar se tabora Goričani niso udeležili.^{312a} Toda tabor je bil v času po deželnozborskih volitvah, ko je bil na Goriškem razkroj v vrstah Slovencev očiten bolj kot kdaj koli prej. »Slovenski narod« je poročilo o taboru, ki mu je prisostvovalo 12.000 ljudi odmeril zelo skromen prostor in je o poteku tabora pisal precej zasmehljivo.³¹³

Konec taborskega gibanja na Goriškem se časovno ujema z volitvami novega deželnega odbora, s popolnim razkolom med konservativci in liberalci, nastaja z nastopom novega desetletja, ki ni le koledarsko, marveč tudi v političnih ozirih novo obdobje. Poveča se vloga društva

³⁰⁹ N, 21, 22. 5. 1870, 169.

³¹⁰ N, 30, 27. 7. 1870, 241.

³¹¹ SN, 94, 13. 8. 1870.

³¹² Soča, 3, 10. 5. 1871.

^{312a} N, 35, 31. 8. 1870, 280.

³¹³ SN, 97, 23. 8. 1870.

»Soča«, ki pričenja izdajati z letom 1871 glasilo istega imena, mladoslovenska politika na Goriškem dobiva takrat značilnosti, ki jim je dajal pobudo sestanek jugoslovanskih politikov v Ljubljani decembra 1870 ter jih skuša neuspelo postaviti tudi taborsko gibanje. Razkol dobiva tudi formalne oblike z organiziranjem konservativcev okoli lista »Glas« in društva »Gorica«, ki mu predseduje nekdanji »Sočan« dr. Tonkli. Na prelomu šestdesetih let se potemtakem končuje desetletje dovolj intenzivnega narodnostnega prebujanja, spočetka osredotočenega v kulturnih pobudah in zahtevah, pozneje že izrazito političnega v okviru taborskega gibanja. Prav zato lahko v sedemdesetih letih govorimo že o dograjeni politični miselnosti Slovencev na Goriškem, kar pa zahteva posebno obravnavo.

Italijani na Goriškem

Vse doslej smo se le deloma dotikali goriških Italijanov in njih odnosov do Slovencev. V deželi so skupaj s Furlani sestavljali manjšino, naseljevali so nižinske predele zahodno od Soče ter v večini tudi mesto Gorico. Pri njih je temelje političnega življenja postavilo leto 1848, a že takrat italijanske vrste niso bile enotne. Pojavita se dve struji, od katerih se ena bori za italijanstvo Gorice, pri tem pa ohranja svojo lojalnost do monarhije, druga skupina pa je bila avstrijakantska. Toda tudi v prvi struji, ki bi jo imenovali skupino liberalcev, so se pojavila dvojna stališča. Prvo zagovarja le upoštevanje tradicij italijanstva v Gorici (Ascoli, Pelican, Filli), medtem ko je bila druga skupina pod vplivom idej italijanskega risorgimenta (dr. Rismondo, Favetti).³¹⁴ Leto 1848 pa tudi čas do uvedbe absolutizma je bil politično dovolj razgiban med goriškimi Italijani. Leto 1859, leto vojne Avstrije z Italijo, ni na Goriškem med Italijani vzbudilo nobene politične akcije, ki bi mela lahko protidržavne tendence. Takrat je bilo sicer opaziti protidržavno zadržanje nekaterih Italijanov v Krminu, cesarski svetovalec v Gorici pa je notranjemu ministru poročal, da je masa zvesta, a je nekaj nasprotnikov le v višjih krogih.³¹⁵ Po mnenju Cossarja, ki je o italijanskem političnem gibanju prejšnjega stoletja napisal nekaj razprav na podlagi arhivskih virov, je v Gorici že pred letom 1859 obstajal »Partito d'azione«, ³¹⁶ ki je kasneje predstavljal jedro goriškega iredentizma. Vlada je akcije Italijanov nadzorovala, policijski seznam osumljenih oseb (1861) je med številnimi osumljenimi Italijani naštel tudi Slovenca Antona Gorjupa in uradnika Viktorja Milharčiča, odbornika goriške čitalnice.³¹⁷ Goriški mestni svet (v njem ni bilo nobenega Slovenca) je bil najbolj zaznavna priča političnih strujanj med goriškimi Italijani, med njimi je bilo razpoznati vladno usmerjene in »italianissime«; ti so uspeli s svojim kandidatom za goriškega župana, Carlom Favettijem, vendar izvolitve oblast ni po-

³¹⁴ A. Perco, *Primo movimento di idee politiche nel Goriziano: 1848—1858*. Tipkopis. Doktorska teza na tržaški univerzi, šol. leto 1961-62, str. 190.

³¹⁵ R. M. Cossar, *Gorizia ottocentesca. Il cinquantanove. Rassegna storica del Risorgimento*, XXI/1934, fasc. V, str. 1120.

³¹⁶ *Ib.*, str. 1112.

³¹⁷ R. M. Cossar, *Gorizia ottocentesca da Villafranca...* str. 12.

trdila.³¹⁸ To skupino so poleg Favettija predstavljali še dr. Rismondo, ki je imel stike s Kossuthom, in dr. Pajer, oba deželna poslanca. Predstavnik italijanskih avstrijakantov je bil Alessandro Claricini, predsednik goriške kmetijske družbe, prav tisti, ki si je veliko prizadeval za list »Umni gospodar«.

Stališča Italijanov so kajpak sprožila tudi reakcije med Slovenci samimi. Tako najdemo v časopisnem poročilu iz leta 1861 o delu goriškega mestnega sveta, kjer je novi goriški župan grof Mels Colloredo govoril prijazno o Slovencih, besede, ki kažejo na obstoj nasprotij ter na obžalovanje časov, ko sta oba naroda živela v sporazumnem sožitju: »Hudournika, ki po stermem skalovju v dolino dere, ga ne ustavi nobena jez, ki ni v dobrem temelju osnovana. Ravno taki hudourniki so nam bili Lah; oni so tisti, ki so jezi in zidove poderli in nam naše polje podsuli. Ali naša zanikernost, naša mlačnost je bila tudi zraven kriva, ker nobene ni bilo, da bi ji hustavljaj, da bi jih bil odbijal.«³¹⁹ Leto dni zatem je v »Novicah« poročal iz Gorice Josip Tonkli o seji goriškega mestnega sveta 13. julija 1862, kjer sta se Italijana Jona in dr. Pajer zavzemala za uvedbo italijanskega jezika v goriško gimnazijo: »Gospodje prvaki laške stranke v Gorici, da zdaj ste se pokazali v pravi luči in na beli dan djali nam svoje namene in namere, poitalijančiti Slovence na Goriškem. Do sedaj ste nas zagotavljali, da hočete narodno enakopravnost v Gorici toliko za vas Lahe kolikor za nas Slovence; mi Slovenci, ki nismo vajeni drugače misliti, drugače pa govoriti, smo vam verovali in radi vam podali prijazno roko. Al zdaj ste se pokazali drugače in sami si potegnili krinko z obraza. Nam Slovencem je to resen opomin, da čuvamo neprenehoma nad svojo pravico, da ne udajamo se nobeni zvijači in da srčno in pogumno brez strahu branimo svoje svetinje. Geslo nam vseskozi bodi: Vse za Vero, Cesarja in Dom! Vigilantibus jura!«³²⁰ Ni pri tem odveč navesti majhno podrobnost, da je isti Tonkli kasneje postal koncipient v odvetniški pisarni dr. Rismonda, kjer se je govorilo in pisalo tudi v slovenskem jeziku.³²¹ Stališče Italijanov so tudi Goričanom vzbujali obete, da bo vlada upoštevala zvestobo Slovencev do monarhije in tako storila potrebne ukrepe za enakopravnost jezika in razvoj naroda. Tako piše članek »Slovensko Primorje« v »Novicah«: »Ako na gorati meji za Avstrijo prevažnega jadranskega morja čvrst prebrisan in hraber narod, ki se je tolikokrat izkazal za junaka na suhem in na morji, stoji na straži in varuje morje avstrijsko, ako bo tudi zanaprej vozil avstrijsko blago in moč v daljne kraje in razširjal državi slavo, naj vlada vendar enkrat zagotovi varnost njegovi narodnosti: naj da svobodo ne samo njegovemu djanju, ampak tudi njegovemu jeziku, naj mu v deželi odpravi nepristojno tuje ravnanje, kar je tako lahko — da tudi on ne bo se oziral na tujstvo, ampak zvesto držal se domače hiše in države, in da bo njegovo srce prešinil sveti namen za državo, koja hrani njegovo pravico, narodnost in vso prihodnjo srečo, darovati vsakošno svojo moč

³¹⁸ Ib., str. 20.

³¹⁹ N, 20, 15. 5. 1861, 162.

³²⁰ N, 34, 20. 8. 1882, 285.

³²¹ UG, 3. september 1863, 21.

tér ji krepko varovati vseh ptujih in domačih sovražnikov ne samo iz dolžnosti, temuč bolj še iz ljubezni do lastne ohranitve.«³²²

Pripadniki italijanskih liberalcev so svojo pripadnost italijanstvu manifestirali ob raznih prilikah. Tako so ob karnevalski prireditvi v Gorici leta 1863 v garibaldinskih nošah izzivali oblast, ki je reagirala tako, da je nekaj demonstrantov pozaprla.³²³ Dogodek je prišel nato celo pred goriški deželni zbor, kjer je na seji 23. februarja 1863 dr. Rismondo imel dogodek za napad na osebno svobodo.³²⁴ Po Gorici se je oglašalo pokanje petard, o tem nam zanimivo analogijo podaja poročevalec o občnem zboru goriške čitalnice leta 1864, ko piše: »Kak razloček med našim tihim, pohlevnim, pa zdatnim narodnim napredovanjem in med tistimi otroškimi demonstracijami s petardami, ki smo jih 19. t. m. (novembra, op. BM) zvečer (blizu gledališča) že v drugo letos doživeli!«³²⁵

Med Slovenci je leta 1865 naletela na ogorčen odmev Antoninijeva knjiga »Il Friuli orientale«, nekakšna zakonodaja ozemeljskih zahtev iredentizma, v goriškem deželnem zboru pa je vzbudil burno reakcijo Černetov predlog z dne 15. decembra 1865, da se da cesarju zahvalnica za septembrski manifest. Debata o predlogu komisije zbora 21. decembra 1865 je bila dolgotrajna. Poslanec Deseris ni videl v patentu nobene izboljšave notranjih razmer v monarhiji. Pajer pa je dejal, da so po patentu Slovani »mirno dalje pasli svoje ovce«. Italijani pa ne predstavljajo nič v političnem življenju Avstrije; patent ne daje nič, ne jemlje nič. Adresa je bila sprejeta s 13 glasovi proti 6. Med nasprotnimi glasovi je bil tudi Žigonov.^{325a} Na drugem mestu smo že govorili o debati 22. decembra 1866 v zvezi z zahvalnico za cesarsko pismo goriški deželi z dne 13. oktobra 1866. Zahvalnica je bila sprejeta.

Oceno te dejavnosti, vključujoč pri tem tudi dogodke okoli »Umnega gospodarja«, je povzel v »Novicah« dopis, ki pravi: »Prva leta ni bil naš ultraitalijanizem dovolj vkoreninjen; ideje njegove in zahtevanja se le nekatere izvoljene duše zunaj zbornice gojile; večina Lahkov je zavoljo pomanjkljive politiške izobraženosti brez italijanske zavednosti; znani duh jih ni bil še prešinil in prekisal. V tisti meri pa, ko se je našim pobratinom (!!) zdelo, da se reči v Italiji utrjujejo, rastel jim je tudi greben; čas in poduk, mojstrsko poveljstvo in disciplina, vse to je, se ve da, tudi svojo dolžnost storilo. Česar je še manjkalo, so dopolnile letos znane bukve »Il Friuli orientale« od Prosp. Antoninia, ki so kuga za Gorico. Pri vsem tem pa se niso Lahoni Slovincov očitno lotili, imeli so jih menda za dobre zaveznike zoper germanizem in centralizem. Iskra razdora in razpora, ki je že davno pod pepelom tlela, se je bila v prvo v znani lanski mejni seji (28. maja 1865, op. BM) kmetijske družbe vnela; al v zborih, politiških zadevah nam je lahonska stranka še le te dni

³²² N, 5, 4. 2. 1863, 34—35.

³²³ R. M. Cossàr, Una dimostrazione garibaldina a Gorizia nel 1863. Separatni odtis iz »Rassegna storica del Risorgimento«, XIX/1932, fasc. II, str. 5—32.

³²⁴ Pertratazioni della seconda tornata... 1863, str. 161—163.

³²⁵ N, 49, 7. 12. 1864, 400.

^{325a} Pertratazioni della quarta... 1865-66, str. 59—61, 71—86.

o priložnosti adresne debate v tržaškem časniku 'Il Tempo' v prvo javno rokavico pod noge zabrusila. Zmago v tej zahvalnični debati namreč prilastujejo Lahi Slovincem pa menda samo zato, da so se v omenjenem časniku nad nami znosili.^{325b}

Pomembna cenzura italijanskega političnega življenja je leto 1866, ki je v marsičem spremenilo pota italijanske liberalne politike. Še pred začetkom vojne je oblast zaradi protidržavne usmerjenosti nekaterih članov razpustila goriški mestni svet, postavljen je bil nov, ki je bil vladi bolj naklonjen. Zaprti so bili nekateri liberalni eksponenti, med njimi tudi občinski tajnik Favetti. Vojna je silila avstrijsko oblast na Primorskem, da zaradi neposrednosti bojevanj stori potrebne ukrepe, med temi je bila tudi ustanovitev »občinskih straž«, ki so nastale zato, ker majhen del italijanskega prebivalstva, a zato z velikim vplivom, podpira italijanske aspiracije, kot je pisal tržaški namestnik Belcrediju.³²⁶ K temu je treba dodati, da so leta 1864 pripravljali v Furlaniji upor proti Avstriji, predstavili so ga nato na pomlad 1865. Iz tega pa ni bilo nič, enako kot z uporom, ki so ga pripravljali pri Tržiču leta 1864.^{326a}

Spoznali smo odmeve vojne pri Slovencih, ki so stališča Italijanov in nevarnost pred zasedbo ozemlja avstrijskega Primorja, želeli izkoristiti za zahteve na narodnem in političnem področju. Italijanska historio-grafija polpretekle dobe je ugotavljala, da se je avstrijska oblast proti Italijanom po letu 1866 posluževala Slovencev, povečala je zaupnike in okrepila je vrste policije.³²⁷ Med Italijani — v njih vrste se je po amnestiji vrnil Favetti — je nastal razdor med Favettijevim in Pajerjevim krilom.³²⁸ Slednji je po vrnitvi z Dunaja, kamor je šel kot nov državni poslanec — prvi goriški Italijan v dunajskem parlamentu po letu 1861 — izjavil, da bi ponovna izvolitev Favettija na mesto tajnika goriške občine prinesla le škodo. V tej dobi pa naj bi imeli koristi le avstrijskanti (konservativci) in Slovenci.³²⁹ Pajer se je še pred vojno leta 1866 umiril, kot je pisal Belcrediju tržaški namestnik,³³¹ bil je nasprotnik petard. Iz istega vira izvemo, da so bili predstavniki drugega krila razcepljenih goriških liberalcev dr. Rismondo in Favetti, drugi so bili polintelektualci, trgovci, obrtniki in delavci.³³²

Bližina italijanske kraljevine je po neuspehih pričakovanjih, da bo vojna leta 1866 rešila vprašanje državne pripadnosti Goriške, ponovno opogumila goriške liberalce. Videm je postal center protiavstrijske gonje in beguncev, ki so se zatekali v Italijo. V Vidmu je 1. marca 1867 Garibaldi izjavil, da Italiji še nekaj manjka »in jaz upam, da vam bom pomagal, da pridobimo tisto, kar manjka naši državi — to bi bila naj-

^{325b} N, 2, 10. 1. 1866, 13.

³²⁶ R. M. Cossàr, *Gorizia ottocentesca da Villafranca*... str. 93.

^{326a} *Ib.*, str. 48—49.

³²⁷ R. M. Cossàr, *Gorizia ottocentesca dal sessantasei*... str. 2.

³²⁸ E. Mulitsch, *I prodromi dell'irredentismo isontino*. V »Gorizia nel Risorgimento«, Gorizia 1961, str. 121.

³²⁹ R. M. Cossàr, *Gorizia ottocentesca dal sessantasei*... str. 29.

³³¹ R. M. Cossàr, *Gorizia ottocentesca da Villafranca*... str. 74.

³³² R. M. Cossàr, *Gorizia ottocentesca dal sessantasei*... str. 31.

večja želja mojega življenja.«³³³ S problemom goriških Italijanov se je ukvarjala tudi »Domovina«, ki je proti svoji običajni previdnosti pikro zbadala. Razdor med predstavniki italijanskih liberalcev je list v članku »Gorica« pripisal avstrijskemu liberalizmu.³³⁴ List je omenil spore med obema skupinama, ki so izbruhnili na velikonočni ponedeljek leta 1868.³³⁵

Pajerjevo skupino je avtor članka Andrej Marušič označil, da je liberalna in proti konkordatu in je nadaljeval: »Dualizem tedaj z neko avtonomijo dežel, liberalizem s svojimi nasledki in povzemami, narodnost po večem tudi udovljena: to je troje reči, v katerih se avstrijsko-liberalni Goričani z vlado naravno vjemajo in dotikajo, in od tod sedanja njih politika, od tod njih priimek 'vladni'«. ³³⁶ V razdore, ki so se med italijanskimi liberalci pokazali prav ob veliki noči leta 1868, pa je posegel tudi »Slovenski narod«, ki je uspeh vlade na volitvah goriškega mestnega sveta 1868 spoznal v razdoru med Italijani. Sicer pa tudi novo izvoljeni svetovalci niso zanesljivi, »kajti pri prvi ugodni sapici od italijanske meje bi skoraj vsi izvoljeni možje vladi hrbet pokazali, stara sloga med tako zvanimi in strastnimi Italijani se bi v prvem trenutku pokazala.« Dopisnik je goriške dogodke vzporejal z dogajanjem v Vidmu,³³⁷ kjer so bili ob slavlju poroke princa Humberta 22. aprila 1868 na javnem mestu postavljeni tržaški, goriški in istrski grb z napisom »Italija je narejena, pa še nedovršena«. ³³⁸ Drugačno sliko hrupnega medsebojnega obračunavanja med goriškimi liberalci na velikonočni ponedeljek leta 1868 podaja italijanska historiografija. Policija je nagnala slovenske mladeniče iz okolice mesta, prišlo je do obračunavanja, pri čemer je bilo nekaj teh mladeničev ranjenih. S tem so bili maščevani za izgrede, ki so jih povzročili v Gorici, kamor se jih je kakih 200 odpravilo po nekem cerkvenem prazniku v Solkanu.³³⁹ Leta 1868 so bili pa vsekakor hujši nemiri v Trstu od 9. do 15. julija, z raznimi napisnimi akcijami so odmevali tudi v Gorici. V tako razgibano ozračje vpade še šempaški tabor, ki naj bi pomenil blagoslov vojni med Italijani, ki jih je Avstrija na vse načine preganjala, in Slovenci (Slavi), ki jih je na vse načine podpirala.³⁴⁰ S šempaškim taborom pa je povezana proslava druge obletnice plebiscita na Beneškem, ki se je na dan šempaškega tabora proslavljala v Palmanovi. Slavja so se udeležili tudi goriški Italijani; ob tej priliki so prišla do izraza razna protiavtrijska iredentistična gesla, zato je oblast nekatere udeležence slavja (ob vrnitvi domov so jih v mejni vasi Visco domačini napadli) po vrnitvi v Gorico zaprla in obsodila na razne zaporne kazni.³⁴¹ Zanimiva so imena štirih obsojenih goriških liberalcev: Periz, M.Ciuk (Zucchi), Penaucig in Riaviz, ki so prav s tako zaprtima Tabašem in Blasigom predstavljali zelo agresiven del stranke in tiste

³³³ Ib., str. 5.

³³⁴ D, 18, 1. 5. 1868, 70—71.

³³⁵ D, 19, 8. 5. 1868, 73—74.

³³⁶ D, 20, 15. 5. 1868, 77—78.

³³⁷ SN, 14, 2. 5. 1868.

³³⁸ SN, 15, 5. 5. 1868.

³³⁹ R. M. Cossar, *Gorizia ottocentesca dal sessantasei...* str. 41.

³⁴⁰ Ib., str. 50.

³⁴¹ Ib., str. 52.

elemente, o katerih je »Slovenki narod« pisal, »da največji del Lahonstva so slovenski renegati iz Gor in Krasa, ker nam ne le njih imena, temveč tudi njih rojstni kraji pričajo; ti odpadniki ki se svojega lastnega jezika sramujejo — nasrkali so si tujega duha, se v tem gojili in Slovanstva najhujši sovražniki postali.«³⁴² Zaradi dogodkov v Palmanovi je v strahu pred represalijami pobegnil v Italijo tudi Favetti. Favetti-jevo krilo goriških liberalcev je bilo s tem zelo okrnjeno, dokaz temu je vsebina plakata, ki se je 21. februarja pojavil na goriških zidovih. Plakat je bil naperjen proti avstrijski oblasti in je postavil geslo: »Življenje za življenje. Nesrečo za nesrečo«. Dotaknil se je tudi šempaškega tabora, omenil je, da je razglas, s katerim je oblast zapovedala ustrezne varnostne ukrepe, ujezil Slovence; oblast da je pričakovala izgrede, za katere bi napravili odgovorne Italijane.³⁴³

Ukrepi oblasti pa iredentistične dejavnosti niso popolnoma zavrli. Dodamo naj še, da je bil ujet in obsojen tudi tisti, ki je navedeni lepak lepil na goriške zidove. Tudi njegov priimek ni italijanski, saj se je pisal Pregl. Dne 28. maja 1869 je bil za goriškega župana izvoljen Claricini, tipičen goriški avstrijakant, ki je bil Slovencem naklonjen, podobno kot dr. Doliac, takrat goriški deželni poslanec, ki je leta 1870 osnoval v Gorici katoliško politično društvo, v katerem so sodelovali tudi Slovenci. V sedemdesetih letih dobe goriški Italijani nove oblike dela, pričenjajo izdajati tisk, ki ga vse po letu 1851 niso več imeli. Tudi za italijansko politično življenje na Goriškem je prelom desetletij dovolj pomemben mejnik.

Poleg Slovencev in Italijanov so kot tretji, sicer številčno mnogo šibkejši, zato pa politično dovolj vpliven tabor predstavljali goriški Nemci. Že leta 1861 so se zbirali v društvu »Concordia«, katerega predsednik je naslednje leto postal goriški tovarnar Ritter, najvidnejši goriški Nemec, izdajatelj kasnejših listov »Görzer Wochenblatt« in »Görzer Zeitung«. Lista sta bila nemško orientirana in Slovenci so ju prav zaradi tega odklanjali. Toda kot so imeli Nemci v goriškem mestnem svetu svoje zastopstvo, so bili Slovenci vselej zunaj. Nemci so zato predstavljali dovolj pomemben faktor za politično konstelacijo v mestu, mnogo manj pa na deželi.

³⁴² SN, 28, 6. 3. 1869.

³⁴³ R. M. Cossar, Gorizia ottocentesca dal sessantasei ... str. 62.

Riassunto

LO SVILUPPO DELLA VITA POLITICA PRESSO GLI SLOVENI DEL GORIZIANO DALL'INTRODUZIONE DEL COSTITUZIONALISMO ALLA PRIMA ROTTURA POLITICA

Fino all'anno 1861 non è possibile parlare di una vita politica organizzata presso gli Sloveni che secondo le circostanze amministrative d'allora vivono nella Contea principesca di Gorizia e Gradisca insieme alle popolazioni friulane ed italiane. Gli Sloveni rappresentano la maggioranza della popolazione della provincia ma, per gli motivi di carattere sociale, la coscienza nazionale comincia aver vita appena nel 1848. Tuttavia il movimento politico presso gli Sloveni del Goriziano non si differisce nelle linee fondamentali dal movimento degli altri Sloveni, in fondo la vita politica slovena nel Goriziano è solo una parte, della vita politica di questo popolo. Il movimento nazionale faccia i suoi primi passi incerti già negli anni precedenti al 1848, il vero contenuto di tale movimento viene per la prima volta rappresentato dai fatti di quest'anno, quando gli Sloveni danno vita a Gorizia perfino a una società politica e hanno i loro rappresentanti nell'assemblea nazionale austriaca. L'assolutismo del ministro Bach, seguente l'epoca rivoluzionaria, porta con se un decennio di passività. L'introduzione del parlamentarismo nella monarchia austriaca all'inizio degli anni Sessanta ha la sua eco anche nel Goriziano. Il movimento nazionale è in primo luogo espressivamente culturale, più tardi si arricchisce d'azione di carattere politico ferma restante lealtà all'impero. Il movimento mira ad innalzare la lingua slovena al livello di eguaglianza nella vita pubblica; i mezzi per raggiungere tale scopo sono limitati, da una parte per motivi d'uso tradizionale delle lingue tedesca ed italiana, dall'altra a causa delle leggi inadeguate. Nonostante vi siano nella provincia di Gorizia e Gradisca due terzi di popolazione slovena è rappresentata questa alla Dieta Provinciale da soli 7 dei 22 membri; coll'anno 1867 il numero di questi, in seguito al cambiamento della legge elettorale, aumenta di tre membri. Comunque la lingua slovena, nonostante la legge costituzionale lo ammette, rimane pur sempre in posizione di inferiorità paragonandola a quelle italiana e tedesca. All'accrescita della coscienza nazionale del popolo sloveno contribuiscono le nascenti »società di lettura« (čitalnice) che si formarono dopo l'anno 1861 in tutto il territorio. Tra tutte le regioni slovene, quella del Goriziano è la più prolifica, per quanto riguarda queste società. Nel 1863 gli Sloveni attengono il primo giornale mensile »Umni gospodar« (coll'anno 1867 un altro giornale, settimanale »Domovina«).

L'atmosfera creata da questi fatti porta alla formazione di un pensiero politico sloveno. Qui si trova il punto d'incontro tra le correnti del movimento sloveno e quello irredentistico italiano. Con il 1868 il motto fondamentale della politica slovena è: »La Slovenia unita.« Questo motto si ode nelle dimostrazioni in massa di carattere politico chiamate »tabori«. A questo movimento si uniscono con il tabor presso Šempas (18. 10. 1868) anche gli sloveni del Goriziano. Tale sviluppo intensivo apporta mutamenti nel campo della politica slovena fin'ora ideologicamente unitario. Anche nel Goriziano nascono due corsi distinti: uno radicale e l'altro conservatore. A principio degli anni Settanta gli Sloveni rappresentano già una forza politica sia nei confronti dei vicini Friulani ed Italiani (anche loro suddivisi) come pure in quelli verso le autorità austriache che per i propri fini sfruttano ambedue le parti.